

POBUDE I POTICAJI HVARSKO-VIŠKIH PUČANA ZA USTANAK I ORUŽANU BORBU 1510—1514. GODINE

Veseljko Huljić, Jelsa, o. Hvar

Ustanak i oružana borba 1510—14. g. hvarsko-viških pučana, predvođenih Matijem Ivanićem, rezultat su nagomilanih suprotnosti između pravno osobno i ekonomski slobodnog radnog stanovništva i komunalne aristokracije, brojno malene neradne grupacije privilegirane vlašću i time mogućnostima tlačenja i izrabljivanja svih onih koji su svoj opstanak i egzistenciju svojih obitelji osiguravali mukotrpnim radom. Za ustanak pučana i relativnu dugotrajnost njihove oružane borbe, u tadašnjim uvjetima, postojali su oni izvori snage koje su pučani crpili iz fondova tradicija borbe za opstanak na isturenim otocima, kontinuiteta otpora rodovskom plemstvu i patricijima tijekom razvitka komune te, konačno, porasle svijesti o svojoj snazi i opravdanosti ciljeva borbe, a iz čega su se rasplamsale njihove pobude i poticaji, početkom XVI stoljeća, da se oružjem obračunaju sa svojim tlačiteljima i njihovim mletačkim zaštitnicima, radi uspostavljanja pravednijih društvenih odnosa u komuni.

VRIJEDNOSTI I VRLINE STJECANE U BORBI ZA OPSTANAK

U razvitku borbenih i slobodarskih tradicija, koje su stvarane i ukorjenjivane među pripadnicima brojnih generacija nastanjenih na srednjodalmatinskim otocima, pa tako i na područjima Hvara i Visa, postoji neraskidiva veza s onim tradicijama koje su zasnovali i dalje razvijali borci-gusari Neretljani,¹

---

¹ Neretljani, naziv je pripadnika one plemensko-rodovske grupacije koja je od početka 8. st. nastanila podbiokovsko područje i sa susjednim hrvatskim plemenima kasnije vodila borbu za prevlast nad dijelovima istočne polovine Jadrana. Svoja najvažnija uporišta oni su imali na ušću Neretve /bizantski i mletački izvori ih prema Narenta — Neretva zovu i Narantani, a također Mariani prema starohrvatskom »Morjani« odn. pomorci/ i na srednjodalmatinskim otocima, posebno Hvaru i Braču, na kojima su se dijelom i naselili. Pošto su najduže zadržali poganstvo, zvali su ih i Paganima, a njihovo područje Paganina, a pretpostavlja se i stoga što su nemilosrdno gusarili i napdali mletačko i brodovlje primorskih gradova, iskazujući vještinu i neustrašivost u pomorskim okršajima. Postepeno, integrirali su se sa susjednim im stanovnicima podmosorskog područja, te svi zajedno, a pod velikašima iz plemena Kačića, od 13. st. pa nadalje, spominju se pod nazivom Omišana.

nastanjeni u podbiokovsko neretvanskom području, te susjedni im pomorci -ratnici zvani Omišani,² nastanjeni u podmosorskim predjelima. Oni su svojom upornošću i hrabrošću znatno pridonijeli da se skrši moć romanskih gradova, stvori pomorska prevlast na istočnoj obali Jadranskog mora, ubrzaju procesi asimilacije i uklapanje gradskog stanovništva Srednje Dalmacije u sastav hrvatske narodne zajednice, te da se duže vrijeme uspješno suzbijaju pokušaji Mlečana da osvoje srednjodalmatinska područja i podvrgnu ih svojoj vlasti. Usporedno s ovim naporima, pripadnici njihovih plemena i rodova nastanjivali su srednjodalmatinske otoke, koje su i njihovi potomci uporno branili, podvrgavajući ujedno predjele otoka zemljoradnji a okolno more ribarenju i ostalim pomorskim djelatnostima, razvijajući tako nove radne navike i stvarajući nove vrijednosti.

Hvarani i Višani, čiji su prvi preci naselili otoke u VIII stoljeću,³ sudjelujući aktivno u svim procesima dugotrajne i uspješne borbe za prevlast nad istočnojadranskim otočnim i morskim prostranstvima, a štiteći ujedno i svoju slobodu, stekli su sve pozitivne osobine pomoraca-boraca, neustrašivost i vještinu pri plovljenju, odlučnost i hrabrost u pomorskim i obalno-otočnim okršajima, ljubav prema pozivima mornara i ribara, privrženost zavičaju, otpornost prema tuđinskim nasrtajima i pokušajima odnarođavanja, te duboku mržnju prema mletačkim osvajačima.

Borbene vrline i vrijednosti, stjecane u naporima i podvizima u očuvanju slobode otoka i mora u razdoblju postojanja hrvatske države i kasnije, djelomice, ugarsko-hrvatskih vladara,⁴ otočani su nadopunjavali onima koje su se ukorjenjivale iz njihova upornog otpora pretenzijama rodovskog plemstva i

² Omišani, odn. srednjovjekovni stanovnici podmosorskog područja, nazvani su po svom uporištu gradu-luci Omišu. Nazivani su također Kačići, prema plemenu koje je ove predjele nastanilo i njima vladalo, na čelu s istoimenim velikašima, sudjelujući sigurno i u ostvarenju prevlasti hrvatske države nad istočnojadranskim obalnim i otočnim pojasom, zajedno sa susjednim im Neretljanima. Pisani izvori spominju ih od polovine 12. st. Do početka 13. st. proširili su svoju vlast i apsorbirali su susjedne im Neretljane. Od tada pa do 1444. g., kada je podmosorsko područje potpalo pod vlast Venecije, Omišani su bili osnovni nosioci pomorsko-ratničkih i gusarsko-prepadnih aktivnosti protiv Mlečana i savezničkih im pomorskih i otočnih gradova. Pod knezovima Osorom i Pribislavom zaposjeli su o. Brač i Hvar, a darovnicom Bele IV iz 1240. g. ovi otoci postaju feud Osorovih sinova. Na Hvaru /i Visu/, s privilegijama župana iz svojih redova, učvršćuje svoju moć niže omiško rodovsko plemstvo slobodno-baštiničkog porijekla ili »Đidića« odn. Dživića. Oni daju poticaje novoj infiltraciji svojih suplemenika, a također u okupljanju hvarsko-viškog rodovskog plemstva radi otpora porastu moći grada Hvara i njegova patricijata. Ali, inicijativama Venecije /1278—1358/ patricijat jača i postepeno apsorbira najutjecajnije iz roda Đivića u svoje redove. Preostali razvlašteni, sa starješinama iz lokalnih seoskih općina i kasnije s pučanima u cjelini pružaju dugotrajan otpor, a uz podršku i s omiškog područja, novoformiranoj aristokraciji hvarske komune.

³ G. Novak, Hvar kroz stoljeća, Zagreb 1972. /dalje: Novak, Hvar/, 43; i s t i, Vis I Zagreb 1961. 75. navodi također da su otoci Hvar i Brač potpadali pod vlast Neretljana, a da otoci Vis, Sušac i Lastovo nisu bili pod njihovom već drugom /to jest hrvatskom —, op./ vlašću, a kako je u svom djelu pisao: Constantini. Porphyrogeniti De Administrando imperio, Bonn, str. 163—164.

⁴ B. Visković, Pomorska istorija naroda Jugoslavije, članak u: Vojna enciklopedija drugo izdanje, tom 7, 1974. /dalje: VE—2. t. 7/, na str. 120—124 daje sažete podatke o borbi na istočnoj polovini Jadranskog mora, a brojni od njih odnose se

patricijata, a nadograđivali onima koje su rezultirale iz mukotrpnog težačkog rada i ribarenja. Kao mornari-ratnici i gusari-borci bili su osobno slobodni i postali su vlasnici-baštinici obrađivanog zemljišta, te podigli sela i zaseoke, a zajedničke probleme rješavali su na javnim skupovima svojih seoskih zajednica, prema drevnim običajima i novim potrebama.⁵ Njihovi potomci, težaci i ribari, sudjelujući neposredno ili posredno pomažući pomorsko-ratničke aktivnosti Omišana, očuvali su osobine predaka i uspješno se odupirali uvođenju feudalnih normi, kojima je težilo vladajuće omiško rodovsko plemstvo i od njih čašću obdareni lokalni predstavnici, a također i širenju kolonatskih odnosa, tada prevladavajućih u dalmatinskim gradovima, inercijom nasljeđa kasnorimskog i bizantskog zakonodavstva. Zemljišnim beneficijama obdarivani samostani i crkve otpočeli su uvođenjem kolonatskih odnosa, a njihovo intenziviranje nastavio je hvarsko-gradski patricijat kada je, uz pomoć Venecije poslije 1278. g., postepeno širio svoju vlast na područje cijele hvarske komune, potlačujući u Hvaru sve više gradsko i izvan grada sve ostalo radno stanovništvo, odn. tada već pučane.

Do tada, otpor potlačivanju i upornost u očuvanju slobode seoskih zajednica i odlučivanja u njima, najviše su ovisili o brojnim težacima-baštinicima, koji su se ujedno bavili stočarstvom i ribarenjem. Odupirući se procesima svog razbaštinjavanja nad plodnijim otočnim predjelima, uviđali su da se ubuduće moraju suprotstavljati novim silama, patricijatu-plemstvu i biskupsko-kaptolskoj crkvenoj hijerarhiji, čije je središte i sjedište postao grad Hvar, inicijator razvitka pomorstva i trgovine, odn. grana djelatnosti koje su donosile veća bogatstva nego zemljoradnja, a time omogućavale privilegiranim koncentraciju vlasti i odlučivanja u komuni.

U seoskim zajednicama (na Hvaru, u selima na obodu središnje ravnice; na Visu u Velom Selu, na obodu plodne otočne zaravnj) žitelji su živjeli okupljeni u dvorovima-rodovima, od kojih su najistaknutije starješine od ranijih i omiških gospodara obdarivane čašću nižeg rodovskog plemstva. Ipak, niti gospodari niti od njih obdarene starješine nisu imale takvu moć, pa stoga ni realne mogućnosti da bi slobodarske navike i običaje stanovništva mogli promijeniti u mjeri koja bi im dopuštala svojevolju. Svi su bili međuzavisni. Zbog stalne opasnosti od pljački i razaranja, bilo inicijativama pomorsko-gusarskih družina ili zbog protumjera mletačkih brodova i brodovlja primorskih gradova, sela su razvijana na pobrđima uz otočne plodne predjele, a bliskim uvalama koristili su se težaci (npr. Dola — starigradsku, Vrbanja —

---

na mjesto i ulogu o. Hvara i Visa u toj borbi do početka 16. stoljeća; VE—2, t. 3, str. 304/, a prema podacima C. Porphyrogeneti, n. dj., upozorava da je Hrvatska u doba svoje tadašnje prevlasti na moru mogla podići mornaricu od 5.000 boraca, s 80 velikih brodova /sagena/ sa po 40 vojnika bez veslača, te 100 manjih /kondura/ sa po 10—20 vojnika; Novak. Hvar, 44—45 daje podatke o mletačkom uništavanju grada Visa /ostataka antičke Isse/ oko 1000. godine i otporu Hvarana. Iz Visa, stanovnici su izbjegli i u sredini otoka osnovali Velo Selo, a iz napuštenog Hvara naseili su se u selima na obodu središnje hvarske ravnice.

⁵ M. Barada, O našem običaju biranja kralja, *Starohrvatska prosvjeta* N. S. 1, 1927, 177; L. Ljubić, *Vjesnik arheološki* N. S. 3, Zagreb 1895., 25; K. Jireček, *Istorija Srba*. I Beograd 1952, 66—67; isto, II Beograd 1952, 29—32 — daju podatke o slobodarskim odnosima prvobitnog rodovskog uređenja u dalmatinskim područjima, pa i na otocima Hvaru i Visu.

vrbovačku, Pitava — jelšansku; viškog Velog Sela i bliskih staništa — komišku i višku) za ribarenje ili brodarsko-trgovinske potrebe u razmjeni proizvoda s drugim otocima i obalom. Na krajnjem istočnom rtu Hvara razvilo se lučko naselje Sućuraj, drevna baza neretljanskih i omiških gusara-boraca, kojim se služilo i stanovništvo najvećeg dijela tzv. područja »Plame« (od Jelse do Sućurja), namijenjenog za pastirska staništa i potrebe ispaše.⁶ Ugled pojedinaca, a posebno starješina, stjecao se i cijenio suglasno radnim i moralno-etičkim kvalitetama, pored već navedenih borbeno-pomoračkih svojstava, te prema postignućima njihovih zajednica u obrađivanju zemljišta, organiziranju ribolova, vrijednosti stočnih fondova, odn. prema stanju domaćinstava. Takvih naprednih rodova-dvorova, predvođenih svojim starješinama obdarenim i čašću nižeg rodovskog plemstva, bilo je u Dolu, Vrbanju, Pitvima, Sućurju pa i u viškom Velom Selu. Njihove starješine ponosile su se i kontinuitetom svog uglednog porijekla, te su i zbog radnih osobina bili cijenjani među sumještanima. U jednom od ovih sela, najvjerojatnije u Vrbanju, bilo je i povremeno sjedište župana, te se to selo i smatralo središtem otočne župe, a po svom položaju njemu je i gravitiralo najviše žitelja središnje hvarske ravnice, najnapučenijeg područja otoka Hvara.⁷

Javno odlučivanje, u uvjetima relativno malobrojnog stanovništva ako se uzmu u obzir zemljišna prostranstva, pogodna za obradu, omogućavalo je svima lokalno zainteresiranima a i pristiglim s kopna davanje u posjed-baštinu, iz fonda seoske zajednice, dovoljnih količina zemljišta, koja su krčenjem i nasadima omogućavala egzistenciju, pogotovo kad su im i zajednička dobra bila pristupačna za ispaše i ribolov. Obezvlašćivanjem uglednijih i skučavanjem prava javnog odlučivanja ostalih, te razbaštinjenjem svih nad plodnijim zemljištima a u korist crkve i integriranog patricijata-plemstva, te i zbog centralizacije vlasti u gradu Hvaru, nastala su previranja među otočnim radnim stanovništvom, čiji su nosioci bili pod utjecajima ukorijenjenih borbenih, slobodarsko-običajnih i nadograđenih moralno-etičkih i radnih tradicija i shvaćanja.

OTPORI PUČANA NAMETANJU NERAVNOPRAVNIH ODNOSA U KOMUNI

Stanovništvo grada Hvara, tijekom njegova razvitka na osnovi pomorske trgovine, i kao biskupsko-kaptolskog sjedišta i središta ojačane vlasti, suprotstavljalo se u cjelini, već za vrijeme ugarsko-hrvatskih vladara, moći velikaša

⁶ N. Duboković Nadalini, *Zapisi o zavičaju*, 1970, u posebnim prikazima: Ager Pharensis, str. 5—14, Gje je bila Civitas vetus Ielsae, str. 16—20, Još nešto o zidinama na Gradini u Jelsi, str. 21—23, Dio otoka što se zove Plame, str. 24—30, Crkva-tvrđava u Vrboskoj, str. 48—59. O naseljima hvarske nizine, str. 61—62 daje niz podataka o razvitku sela i lučkih naselja na središnjim i istočnim hvarskim područjima; Novak, Vis, 79—89 daje podatke o razvitku naselja na o. Visu od 8. do polovine 14. sto'jeća.

⁷ N. Duboković Nadalini, Naš zavičaj u doba Matije Ivanića, *Hvarski zbornik* 2. 1974. 30—31. upozorava na ulogu Vrbanja u pretkomunalno vrijeme i objašnjava legendu o »Krajevima dvorima« u Vrbanju /dava je i skica sadašnjeg izgleda/, povezujući ovu legendu s pretpostavkom da su »dвори« bili sjedište predstavničke vlasti.

Omiša i od njih ovlaštenih predstavnika iz roda *de genere Genithi* (odn. omiških »Didića« — Djivića), te njihovih šticećenika iz središnjih hvarskih naselja, a to je pogodovalo i pojedinim starješinama iz seoskih zajednica.⁸ Zbog mletačkih utjecaja (1278—1358) i slabljenja ispomoći s omiškog područja, te zbog napredovanja gradske a nazadovanja seoske privrede, moć gospodara Djivića slabila je, a njezini najistaknutiji predstavnici, stalnim boravkom u gradu Hvaru, ženidbenim i drugim vezama inkorporiraju se među patricijat. Iz takvog porijekla potječu plemićko-patricijski rodovi Giaksa-Jakša, Hektorovići i Lucići.⁹ Oni, i njima slični, kao i crkva ističu se zemljišnim posjedima, a ostali patriciji-plemići bogatstvima stečenim iz gradske privrede, ali svi zajedno i kontinuitetom generacija u administrativnom upravljanju komunom, na osnovi čega i vlašću. Integrirana plemićko-patricijska aristokracija, uz podršku biskupa i kaptola, a pod okriljem mletačkih gospodara, postepeno postaje nosilac vlasti u komuni. Kao najsigurnije, svi zajedno teže iskorištavanju zemljišne rente, stoga su i protagonisti da to postignu u što većoj mjeri putem beneficija i gracija (odn. latinski: *gratia*), ali više ne grubom silom ili obdarenjima od suverena, već administrativno-regulativnim mjerama. Tako kasnije i nastaje Statut grada Hvara i njegove odredbe o investiturama-gracijama nad kompleksima komunalnih zemljišta, odn. općeg dobra svih žitelja komune.

Osim oslonca na mletačku silu, komunalna aristokracija nije raspolagala svojom brojnom snagom, pa je privilegiranost u upravljanju iskorištavala i za stjecanje bogatstva. Brojna sila seoskog stanovništva i sada njegovim shvaćanjima prilagođenog sve više potlačivanog gradsko-pučkog, bila je neusporediva u odnosu prema privilegiranima. No, grad se razvijao na takvom mjestu da udaljena sela na hvarskoj ravnici i Visu nisu tada željela ništa drugo već da svoj razvitak usmjeravaju prema drevnim običajima, usuglašenim s novim uvjetima i mogućnostima. Pritisak iz grada radi razvlašćivanja seosko-starješinskih slojeva i svođenja slobodnih baštinka u ovisno-kolonatske odnose bio je stalan. Zbog toga su razvlašteni potomci Omišana i njihovi šticećenici, predvođeni rodom Slavogosta i podržani s omiškog područja, podigli pobunu u selima hvarske ravnice i 1310. g. upali u Hvar, spalili administrativne dokumente privilegiranih, te nastojali uvesti prijašnje stanje. Predvodnici Slavogosta, »kapetan« Juraj i brat mu Galeša usprkos znatnoj podršci težaka iz sela središnje hvarske ravnice, nisu bili kadri da u srpnju 1311. g. suzbiju mletačku kaznenu silu.¹⁰ U predjelima iznad Jelse, usprkos upornu otporu na drevnom uporištu Tor, ustanici su razbijeni, a njihovi predvodnici zarobljeni. Legendom su sačuvani od zaborava, a narod je predio prikupljanja i mjesto jednog od oružanih uzastopnih otpora nazvao Galešnik ili Gališnik.¹¹

⁸ Jireček, n. dj. I, 76 i II, 38 o omiškim »Didićima«, odn. »de genere Givich«; L. Kasandrić, Postanak i razvitak hvarske komune, *Mogućnosti*, 1970, 227 bilješka br. 30 o rodu »de genere Genithi«; Novak, Hvar, 47—49 o buli-darovnici Bele IV i privilegijama omiških Đivića, a u odnosu na otočku župu Hvar-Vis.

⁹ U odnosu na promjene vrhovne vlasti nad otocima, upozorava se da su Hvar i Vis, nakon gubitka hrvatske samostalnosti, osim pod ugarsko-hrvatskom, bili i pod vrhovnom vlašću: Venecije 1135—45, 1164, 1278—1358, te od 1420. do 1797; Bizanta 1164—1180; bosanskih vladara 1390—93; Dubrovnika 1413—16.

¹⁰ Novak, Hvar, 52—53. »Pobuna Slavogosta«.

¹¹ N. Duboković-Nadalini, Dio otoka što se zove Plame, str. 25 zbirke *Zapisi o zavičaju II*, upozorava na predjel Galešnik kod Jelse, a koji narod zove

Međutim poznato je da su neki gradski potomci Slavogosta nastavili svoj kontinuitet u plemićko-patricijskom rodu Gazzari.¹² No, i dalje, sve do potpadanja omiškog područja pod mletačku vlast (1444. g.) neprekidno će se osjećati utjecaji Omišana na stanovništvo hvarske ravnice, čime će ono i ovim putem biti poticano na ustrajniji otpor aristokraciji komune. Ali, ubuduće će prevladavati takvi oblici i načini otpora i borbe kojima će sada pučani (gradski, te naseljsko-lučki i seoski žitelji) snagom javnog izražavanja tražiti svoje pravo sudjelovanja u upravljanju komunom, te pravedniju raspodjelu dobara i obaveza od općeg interesa. Samo u iznimnim slučajevima dolazit će do oružanih obračuna manjih razmjera, radi pritiska da se ostvare momentalni ciljevi. To je pak pogodovalo aristokraciji, i ona će to iskoristiti da i pravno regulira svoje privilegije i u komuni uspostavi takve društvene odnose koji će sve više potlačivati pučane, a ujedno favorizirati razvitak središta komune na štetu ubrzanijeg razvitka novoformiranih lučkih naselja, te već postojećih sela i zaselaka na Hvaru i Visu.

Reguliranja ove vrste, u pisanoj formi, a pod utjecajem mletačkih zakona i zakonodavstva primorskih gradova-komuna,¹³ mada usuglašena s hvarskim specifičnostima i običajnim normama, sigurno su postojala već od druge polovine XIII st., odn. od kada se hvarska komuna počinje stabilizirati u gradu Hvaru i od kada grad postepeno širi svoju vlast nad čitavim hvarsko-viškim područjem. Ali, aristokracija je svoje interese bila kadra potpunije regulirati tek od 1331. g., tj. od ozakonjavanja, u Velikom vijeću, revidiranog Statuta grada i hvarske komune. Iako je i do tada postojalo Veliko vijeće, zakonodavni i upravni organ privilegiranih, ubuduće će tek njegova svemoć biti izrazitija na čitavom području komune. Jer do tada, vlašću privilegirani su prigušivali otpore moćnijih građana i starješina time što bi ih agregirali (prihvatili) u Veliko vijeće i u krug patricija-plemića. Međutim, od 1334. g. to su i svojom pisanom odlukom onemogućili. Iznimnost, iznuđenu većim previranjima i pritiskom pučana, privilegirani su bili prisiljeni učiniti 24. veljače 1420. g., kada je 6 pučkih predstavnika primljeno u Veliko vijeće a time i u patricijat-plemstvo. No, i ovo sa spoznajom da će agregirani, budući da su morali stalno boraviti u gradu, brzo biti »utopljeni« u vodama aristokracije, te zaboraviti svoje obaveze prema puku. To je bilo jasno i pučanima.

Dugotrajna uporna borba pučana za ravnopravnost njihovih predstavnika u odlučivanju ovim je činom samo izigrana, i to baš neposredno pred zaključak aristokracije i, navodno, svih pučana da se hvarska komuna ponovno podvrgne pod vrhovnu vlast Venecije. Privilegirani, koji su regulativnim mjerama učvrstili svoju vlast, te na toj i drugim osnovama stekli i stjecali bogat-

i Gališnik. Ispred hvarske luke jednom od otočića je naziv Galešnik, te postoji predanje da su na njemu Mlečani držali, u zatvoru, zarobljenog Galešu, prije nego što su ga sproveli u Veneciju.

¹² Rod Gazzari, hvarskog porijekla, potječe od onih Slavogosta koji su u vrijeme pobune već živjeli u gradu Hvaru; G. Novak, Vis, n. dj., str. 80 navodi Bogdana Slavogosta po jednom dokumentu iz 1289. g. i Benu Slavogosta po dokumentu iz 1380. g. a u vezi s utvrđivanjem komunalnih zemljišta na o. Visu. Bogdan Slavogost bio je tada prisutan u svojstvu suca hvarske komune.

¹³ M. Frejdenberg, Srednjovjekovni dalmatinski grad i društveni tipovi, *Mogućnosti*, 1972, str. 86—101 objašnjava društvene odnose u primorskim gradovima, a posebno se osvrće na razvitak patricijskih obitelji u Zadru.

stva, podvrgavajući sve u komuni svojim interesima, ubuduće su i naknadne propise prilagođavali tome cilju. Kolonatski odnosi između komune kao pravnog posjednika i davaoca investiture nad općedruštvenim plodnim zemljišnim predjelima i plemića i crkve kao primaoca gracija sve više su se razvijali na štetu ovisnih težaka-obradivača, a pučanima, uopće, nametane su sve veće prirodne, novčane i radne obaveze. Ovdje već treba naglasiti da su plemići i crkveni dostojanstvenici bili oslobođeni svih poreza, nameta, prirodnih i novčanih obaveza, a da su u upravljanju komunom sve važnije položaje rezervirali za sebe. Tako, bez obzira na stalan porast prosperiteta pučana u cjelini, te na formalno-pravnu jednakost pred sudom svih plemića i pučana, radno stanovništvo nije moglo biti zadovoljno svojim društvenim položajem jer su privilegirani vlašću uvijek mogli izigrati svakog prosječnog pučanina, a njihove predstavnike u Pučkoj skupštini i njihove zaključke onemogućiti opstrukcijom Velikog vijeća, zakonodavnog organa pod kontrolom privilegiranih. Zbog toga, pučani su se žalili preko svojih predstavnika mletačkim vlastima u Hvaru. Potestat Hvara i hvarski knez, mletački namjesnici, upućivali bi pučke predstavnike izravno u Veneciju, a istodobno su tamo dolazile i delegacije privilegiranih vlašću. Konačno, svojom dukulom od 25. svibnja 1459. g. mletački dužd dao je takvo dvosmisleno objašnjenje o pravima privilegiranih i pučana da obje strane nisu bile zadovoljne, već su se upuštale u tumačenja objašnjenja i sadržaja, upućujući naknadne delegacije u Veneciju, što je Mlečanima omogućavalo da mirno vladaju sve vrijeme, dok su se plemići i pučani međusobno žestoko raspravljali.

Grad Hvar, pogodna mletačka vojno-pomorska baza, luka s razvijenom pomorskom trgovinom, središte komune i sjedište privilegiranih, neprekidno je prosperirao u svakom pogledu tako da se početkom XVI st. smatrao najbogatijim gradom u mletačkoj Dalmaciji, a hvarska i najbogatijom komunom.¹⁴ Zaista, razvitkom grada Hvara potaknut je i polet u prerastanju ribarskih staništa u središnjehvarskim uvalama (starigradskoj, vrbovačkoj, jelšan-skoj) i viškim zaljevima (komiškom, viškom) u istoimena lučka naselja, prilagođena znatnijim ribarskim i pomorsko-trgovinskim djelatnostima. Usporedo, društvena svijest pučana izdignuta je na višu razinu, njihove težnje bile su dalekosežnije, što je dolazilo do izražaja čak i u selima. Jer, već sredinom XV st. otpočela je i borba svih sela hvarske ravnice za njihovu crkvenu emancipaciju od neposrednijeg utjecaja hvarskog kaptola i njegova prava da crkvenim beneficijama upravlja suglasno feudalnim oblicima.¹⁵

No, već je bila razorena slobodarska osnova seoskih općina, seosko-starješinski slojevi bili su razvlašteni, proces razbaštinjavanja slobodnih baštini-ka i njihovo podvrgavanje hirovima novoinvestiranih na plodnijim zemljištima bili su sve izrazitiji, a siromašniji gradski i lučko-naseljski slojevi sve više su ovisili o milosti aristokracije i organizatora obrtničkih i pomorsko-

¹⁴ Kasandrić, Postanak i razvoj, 223—229 objašnjava pojedinosti odnosa u hvarskoj komuni, tijekom njezina razvitka; Istorija naroda Jugoslavije /INJ/ II, Beograd 1960, 236—274 daje podatke o Dalmaciji, pa i o hvarskoj komuni, pod mletačkom upravom, posebno poslije 1420. godine.

¹⁵ N. Duboković Nadalini, Emancipacija naselja hvarske ravnice od feudalnog oblika crkvene uprave. *Zapisi o zavičaju* II, 1970, 63—95 objašnjava cjelokupnost ovog procesa borbe pučana.

-trgovinskih djelatnosti. Privilegirani vlašću u komuni, a raspolažući blagostanjima, sve bahatije su se ponašali, iskorištavajući mletačku zauzetost važnijim problemima. U takvoj situaciji, pučani su svoju obespravljenost u odlučivanju smatrali ishodištem svih svojih nevolja. Znači, njih su pobuđivali i brojni drugi razlozi da iz stanja uzbuđene revoltiranosti prijeđu u stanje pripreme za ustanak i oružanu borbu protiv svih svojih tlačitelja.

OSNOVNE POBUDE I POTICAJI PUČANA ZA USTANAK I ORUŽANU BORBU

Opći motivi i utjecaji humanizma

Hvarska komuna, mada upravno-administrativna i po specifičnim unutrašnjim odnosima zatvorena društveno-ekonomska cjelina, zahvaljujući geografskom položaju u moru isturenih otoka Hvara i Visa, bila je u XV i početkom XVI st. otvorena utjecajima svih važnijih procesa koji su se odvijali na području Mediterana.

Gradovi-komune u Dalmaciji, pa tako i grad Hvar i komuna hvarsko-viška, po sveukupnom razvitku i kulturnim dostignućima imali su mnoge sličnosti s talijanskim gradovima-komunama.¹⁶ Također, u Hvar su dopirali i širili se utjecaji i ideje tvorca i pobornika preporoda (renesanse) i prevladavanja općeljudskih vrijednosti (humanizma), u stvari kulturno-djelatnih pravaca, koji su potkopavali dogmatizam crkve i razarali feudalno mračnjaštvo. Nosioci ovakvih ideja bili su najnapredniji građani, a svoje sljedbenike imali su, mahom, među građanstvom ekonomski razvijenijih gradova i prigradskim stanovništvom. Dostignuća (u građevinarstvu i umjetnosti) stvaralaca iskoristili su crkveni velikodostojnici i plemstvo za izgradnju i ukrašavanje vjerskih, javnih i privatnih objekata, u čemu su ih slijedili i bogatiji građani. Nadareni iz ovih krugova, kojima je pismenost bila dostupna i koji su raspolagali ostalim povoljnim okolnostima, počeli su se baviti umjetnošću i stvarati književna i druga djela pisane kulture. Širitelji, pak, naprednih humanističkih ideja bili su pojedinci iz srednjih slojeva građanstva i kler sličnog i nižeg ranga, dakle pučkog porijekla, koji su, uviđajući nepravednost patricijsko-plemičkog uređenja, širili svoje nazore među pučanstvom gradova i sela. Sve razvijeniji pomorsko-trgovački promet između talijanskih luka i luka u Dalmaciji omogućavao je ne samo intenzivniji ekonomski prosperitet gradova-komuna već i izdizanje materijalne i opće kulture stanovništva komuna. Obrazovanje u Italiji, a prema tome upoznavanje s idejama humanizma i stjecanje širih saznanja o socijalnim previranjima u Italiji i u zemljama srednje i zapadne Evrope, bilo je dostupno i brojnim pučanima iz dalmatinskih gradova. Dio njih svakako je potjecao iz srednjih i siromašnijih slojeva gradova i naselja i oni su svoja znanja i sposobnosti iskoristili za organiziranje otpora pučana privilegiranoj manjini.

---

¹⁶ INJ II, 259—263 nalaze se objašnjenja o kulturnim prilikama u Dalmaciji za vladanja Mlečana, a u odnosu na hvarsku komunu opća objašnjenja nalaze se na str. 251—262.

Tako je bilo i u hvarskoj komuni. To je jasno uočljivo praćenjem otpora pučana komunalnoj aristokraciji ne samo u masovnom revoltu, već i u smišljenom razotkrivanju upravno-pravnih podvala Velikog vijeća i njemu potčinjenih organa, a također praćenjem diplomatsko-taktičkih poteza pučana prije i tijekom ustanka i oružane borbe, ne samo kod mletačkih predstavnika u Hvaru već i neposredno u Veneciji. Može se tvrditi da su brojni obrazovani ljudi (svećenici, redovnici, namještenici, te pojedini pomorci, trgovci i neki obrtnici), potekli iz svih pučkih slojeva, bili potajni usmjerivači pučkog otpora privilegiranim i nepovjerenja prema Mlečanima. Poznati primjeri iz predustaničkog perioda (kanonik Matija Lukanić, sin admirala hvarske luke Tomo Bevilaqua — nesuđeni predvodnici) i tijekom ustanka (župnik Jelse i kanonik Ivan Zovinić), neki su od brojnijih koje povijesni podaci nisu zabilježili. Ti obrazovani pojedinci, poznavajući opću i prošlost šireg i užeg zavičaja, a procjenjujući prilike u komuni i tursku prisutnost u podbiokovsko-neretvanskom području (od 1499. g.), te stvarnu snagu i namjere Venecije, bili su zagovornici trajnog pučkog pritiska, ali u cilju postepenog poboljšavanja položaja pučana i njihova prava na odlučivanje. Većina njih, opterećena religioznim moralom, a ponukana humanističkim težnjama, ne baveći se pritom osobno svakodnevnim mukotrpnim poslovima, nije mogla svoje nazore uskladiti s ogorčenjem većine radnog pučanstva. U odnosu na pučku slojevitost, a što će se dalje objasniti, takva shvaćanja donekle su pogodovala onima iz višeg pučkog sloja, koji su živjeli u gradu Hvaru, smatrajući da će postepen pritisak puka ići u njihovu korist. Međutim, sve ostale gradske pučane nije zadovoljavalo stanje u gradu.

Zato su se oslanjali na pomoć buntovnički raspoloženih masa težaka i težaka-ribara sa hvarskih središnjih otočnih predjela, i onih s otoka Visa. Ovi težaci, najčešće ujedno i sezonski ribari, a pojedinačno i brodari-pomorci, crkvenim beneficijama i plemićkim gracijama razbaštinjeni i ekonomskom prinudom svedeni u položaj kolona, zadojeni ukorijenjenim slobodarstvom i neizmjernom mržnjom protiv izrabljivača svog mukotrnog rada, odlučili su da isključivo silom, a ne jalovim pregovaranjima, ostvare svoja osobna i zemljišno-posjedovna stremljenja. U tome, a iz pobuda svoje obespravljenosti i pune solidarnosti s neposrednim susjedima-sumještanima, poticali su ih i njihovi predvodnici, uzorni i ugledni domaćini i starješine rodova-dvorova koji su, najvjerojatnije, bili potomci ranije razvlaštenog rodovskog plemstva. Pred ustanak, takvih je bilo ne samo u selima već i u tada razvijenim lučkim naseljima Starome Gradu, Vrboskoj, Jelsi i Sućurju na o. Hvaru, odn. Komiži i Visu na o. Visu, sada ribarsko-pomorskim uporištima, gdje su brojno prevladavali težaci-ribari, uz stalan porast onih koji su se bavili raznovrsnim obrtima. U cjelini, pučani lučkih naselja bili su solidarni s ogorčenim težacima iz sela i potlačenima iz grada Hvara.

Ogorčenje i mržnja pučana protiv komunalne aristokracije, što se može iskazati i kao proizvod nagomilanih suprotnosti izrabljivanih i brojnim ograničenjima obespravljenih protiv privilegiranih, nastali su iz povijesno-društvenih zbivanja uvjetovanih okolnostima u odgovarajućem vremenu i na određenom području. S time u vezi razvila se društveno-socijalna svijest pučana, primarno usklađena s uvjetima njihova materijalnog života i društvenog po-

ložaja.¹⁷ Hvarsko-viški pučani, stoga, nisu željeli sebe uspoređivati s obespravljenim kmetovima u ugarsko-hrvatskim područjima, niti s položajem »raje« u bliskim područjima pod turskom vlašću. Oni, budući da su radom stvarali sva hvarsko-viška materijalna dobra, čuvajući pritom svoja slobodarska shvaćanja i navike, uspoređivali su svoj položaj sa stvarnim položajem aristokracije u okvirima autonomne komunalne zajednice, ograničene samo mletačkim vrhovništvom, u točno određenom vremenu slabljenja feudalnih i crkveno-dogmatskih stega. Sa specifičnim oblicima nametnutih im težačko-kolonatskih i radno-najamnih odnosa nisu se mirili. Iako pobožni vjernici i u okviru svojih bratovština poduzimljivi za podizanje crkava i očuvanje tradicionalno-religijskih običaja, pučani nisu htjeli biti poslušno stado biskupa i crkvenih velikodostojnika, pobornika širenja kolonatskih odnosa i ubiranja crkvene desetine, a samim tim i po svom položaju zaštitnika patricija-plemića, korisnika zemljišnih renti i drugih privilegija. Iz ovakvog shvaćanja prosječnog pučanina vidi se da su među svim pučkim slojevima prodrli nazori humanista o vrijednosti čovjeka kao ljudskog bića, bez obzira na geneološko-koljenovičko porijeklo i na privilegijama zasnovan društveni položaj.

U odnosu na izložena raspoloženja, socijalnim motivima nadahnuti, ne može se steći, konačno, dojam da su pučani bili protivnici očuvanja već razvijenih ili pak stvaranja novih materijalnih i kulturnih vrednota na svojim otocima. Radom i davanjima, a također odlukama na javnim skupovima i općekomunalnoj pučkoj skupštini, učinili su sve da privredni razvitak istodobno prati i kulturna nadgradnja. Kao što su u pomorstvu, trgovini, zanatstvu, ribarstvu i u poljoprivredi svojim radom i spretnošću dali novi polet, slične su inicijative pokazali u gradnji i urešavanju crkava, javnih objekata i domova. Dapače, cijenili su postignuća duha hvarskih književnih stvaralaca i pjesnika-plemića, a ponosili su se obdarenim i učenim pojedincima iz svoje sredine.

Pored ovih ustajanja i poticaja, vezanih za shvaćanja prosječnog pučanina, za pučki ustanak i kontinuiranost oružane borbe pod vodstvom Matija Ivanića, težaka-pomorca, uzornog stvaralaca i uglednog starješine dvora Ivanića iz nekad središnje hvarske seoske općine Vrbanj, postojali su početkom XVI st. i neposredniji povodi. Sažeto, proizlazili su u odnosu na: neusklađenost društvenih i radnih odnosa; obespravljenost u odlučivanju; formalizam pučko-skupštinskog predstavništva; prekomjernost beneficija i nepravедnost u podavanju gracija; raspodjelu prihoda komune na štetu puka i sela; pretjeranost pučkih obaveza; bahatost i nasilnost plemića; te svijest pučana o svojoj snazi i opravdanosti ciljeva.

Društveni i radni odnosi

Aristokracija komune, odn. njezini pripadnici (biskup, kanonici, plemići i njihove obitelji) i Mlečani-vlastodršci, smatrali su bilo kakav fizički rad nedostojnim svog privilegiranoг položaja i dužnosti koje su obavljali u crkvenoj

---

¹⁷ »Način proizvodnje materijalnog života uvjetuje proces socijalnog, političkog i duhovnog života uopće. Ne određuje svijest ljudi njihovo biće, već obrnuto, njihovo društveno biće određuje njihovu svijest«, upozorio je Karl Marx u svom predgovoru za »Prilog kritici političke ekonomije«, objašnjavajući društvene odnose u prošlosti, pa i u srednjem vijeku.

i komunalnoj upravi, te u državnoj vlasti. Oni su bili oslobođeni svih poreza, nameta i radnih obaveza. Egzistenciju su osiguravali, uglavnom, prihodima s beneficija i zemljišnih posjeda, obrađivanih od težaka-kolona, udjela u pomorstvu i trgovini, te iz dobiti ostvarene raznovrsnim transakcijama dobara i govtovine. Mletački namjesnici, određivani iz Venecije, živjeli su na račun komune. Biskup je bio Mlečanin, a u Hvaru je boravio samo povremeno. Kanonici su do svojih časti dolazili prema crkvenim normama, te su pojedinci od njih bili pučkog porijekla. Patriciji-plemići komune, da bi to postali i opstali, morali su zadovoljavati tri opća uvjeta: a) plemenitost porijekla, uz nepostojanje fizičkih zanimanja u nizu generacija, ili, u izvanrednim slučajevima, agregacijom pojedinaca iz pučkih redova, tj. »prihvaćanjem« po odluci Velikog vijeća; b) kontinuitet predaka i nasljednika u »časti« članova Velikog vijeća i odgovornih dužnosti u upravljanju komunom; c) raspologanje materijalnim i novčanim bogatstvima u mjeri koja omogućuje stalnost ugleda plemića i njegove obitelji te osigurava obavljanje obaveza u Velikom vijeću i dužnosti u komunici.¹⁸ Prva dva uvjeta (nasljednost plemićke časti i kontinuitet funkcija), bez obzira na treći (bogatstvo), koji su posjedovale neke gradskopučke i poneke obitelji iz lučkih naselja i sela, onemogućavali su ovima pristup u plemstvo, a za ostale pučane sva tri uvjeta bila su nedostižna.

Kao i u drugim dalmatinskim gradovima-komunama, tadašnje je hvarsko plemstvo svoj kontinuitet temeljilo na generacijama istog roda angažiranim u upravno-administrativnim poslovima komune i članstvu u Velikom vijeću. Integracija patricijata i istaknutijeg plemstva ranije je (XIII—XIV st.) izvršena, a slučaj primanja šestorice iz puka (1420. g.) u Veliko vijeće i u plemstvo bio je izvanredan slučaj, iznuđen pučkim previranjima. Budući da je krug upravljača-administratora i članova Velikog vijeća bio ograničen, a s obzirom na to što su članstvo i položaji bili nasljedni, patriciji-plemići nisu dopuštali nikakve nove reforme u pogledu proširenja kruga privilegiranih.¹⁹ Smatra se da je početkom XVI st. čast hvarskog patricijata-plemstva imalo 38 obitelji, u Hvaru nastanjenih, a čiji su najutjecajniji pojedinci bili i članovi Velikog vijeća.²⁰ Osim biskupa, najutjecajnije ličnosti komune, ugledom su druge nadvisivali

¹⁸ Frejdenberg, Srednjovjekovni dalmatinski grad, 97; Novak, Hvar, 110, kao uvjete za primanje u hvarsko plemstvo, a prema zaključcima Velikog vijeća od 26. VI 1607. g. navodi slijedeće: »da su otac, djed i pradjed molitelja bili časnici građani, i da su zaslužni za komunu«. Prijedlog mora potjecati od tri najviša časnika komune /od svega 5 časnika, trojica su bili suci, a dvojica avogadori/, a usvaja se dvotrećinskom većinom u Velikom vijeću, uz prisutnost najmanje 50 vijećnika.

¹⁹ Frejdenberg, Patriciat dalmatinskih gorodov XII—XIII vv., Zbornik Slavjanske isljedovanja, Lenjingrad 1966, 22—23 navodi da je polovinom 14. st. zadarska komuna imala oko 8.000 st., a svega 41 patricijski rod s ukupno oko 400 članova /od njih, 98 su bili članovi Velikog vijeća/, što bi iznosilo oko 40% stanovništva. Slično, bilo je i u Trogiru.

²⁰ Novak, Hvar, 59 navodi imena i prezimena za 32 /plus rektor, Mlečanin/ člana hvarskog Velikog vijeća s njegove sjednice 17. 12. 1418. g. i na str. 60 imena i prezimena 6 pučkih predstavnika primljenih 24. 03. 1420. g. za nove članove Velikog vijeća. Do ustanka, plemstvo se nije obnavljalo popunama. — Š. Ljubić, *Commissiones et relationes Venetae /CRV/, II, 222, Relatio Giambatista Giustiniano iz 1553. g.*, str. 221 navodi se da je tada /1553. g./ bilo svega 38 plemićkih obitelji u Hvaru. — Novak, Hvar, 110 daje popis prezimena hvarske vlastele, a suglasno navedenoj relaciji G. Giustiniana iz 1553. g.

članovi kaptola, odnosno 12 kanonika,²¹ od kojih je veći broj potjecao iz plemićkih obitelji. Među kanonicima plemićkog i pučkog porijekla postojala je zavist, koja se raspirivala i zbog drugih razloga. Jer, iako su biskup i kanonici popola dijelili prihode od tzv. crkvene desetine (u hvarskoj praksi, radno stanovništvo komune, posebno težačko, od osnovnih prihoda odvajalo je petnaestinu, zvanu »desetina«), te podmirivali i potrebe nižeg klera, kanonici su imali, kao nominalni župnici, i posebne prihode s crkvenih imanja. Već je navedeno da su i plemići imali najviše koristi od zemljišnih renti, bilo sa svojih posjeda ili investiture na općinskim zemljištima, koje su težaci obrađivali i bili prinuđeni da daju ugovorene prihode. Mletački podanici-vlastodršci (rektor, knez i njihova svita), živjeli su raskošno na teret komune. U omjerima, ako se broju od 38 plemića-vijećnika doda prosječno još po pet članova obitelji-roda, a dobivenom zbroju pridoda 12 kanonika i nekoliko mletačkih vlastodržaca, ukupan broj privilegiranih i stalno nastanjenih u gradu Hvaru nije mogao biti veći od 250 osoba, čak ako im se pribroje priori samostana. Međutim, bez obzira na to što se nisu izdržavali od fizičkog rada, pripadnike nižeg klera (svećenike, klerike, redovnike, redovnice, te »braću« poslugu) nije moguće ubrajati među aristokraciju komune, jer su porijeklom i po svom društvenom statusu bili pučani, mada iz višeg kruga slojevitosti hvarsko-viškog puka, odn. ustaničkih masa. Za srednje i niže komunalne namještenike vrijede slični kriteriji. Privilegiranih vlašću i čašću te iskorištavanjem bogatstva komune bez fizičkog rada, moglo je dakle biti najviše do 3% od ukupnog broja stanovnika hvarskog i viškog otočnog područja.

Budući da za početak XVI st. nema drugih podataka o broju stanovnika komune (naseljeni otoci Hvar i Šćedro, odn. Vis i Biševo), kao prosječno jednakovrijedni mogu se uzeti oni mletački koji su iznijeti za sredinu istog stoljeća. Na hvarskom području živjelo je tada 7440 (u Hvaru i okolici 1300), a na viškom 1200, odn. ukupno 8640 stanovnika.²² To je već poznato iz brojnih radova općeg karaktera, a posebno onih iz ustaničkog perioda. Također, brojni podaci nalaze se i u prikazu socijalno-strukturalnih odnosa i njihovih utjecaja na pučki ustanak,²³ a koji podaci će biti, uglavnom, osnova za razmatranje pučkih slojeva i opredjeljivanje njihovih pripadnika za ustanak i oružanu borbu.

²¹ Novak, Hvar, 138—144 daje ove i brojne druge podatke o hvarskom svećenstvu i crkvenoj organizaciji.

²² Ljubić, CRV, IV, 168, Relatio Michael Bon i Gasparo Erizzo iz 1559. g. navodi podatke o hvarskom području iz 1532. g. — I. Kasandrić, Proizvodni odnosi u hvarskoj komuni do konca XVI. stoljeća, *Mogućnosti*, 1972, 75 daje slične podatke.

²³ I. Kasandrić, Socijalna struktura Hvarske komune i njen utjecaj na pučki ustanak, *Hvarski zbornik* 2, 13—21. Ovdje su opći socijalno-strukturalni, a povezani s proizvodnim odnosima /Kasandrić, Proizvodni odnosi, 75—83/ uglavnom slijedeći: viši sloj, tj. privilegirani, 360 osoba ili 4%; srednji sloj /obrtnici sa oko 1.296 osoba; ribari, brodari, trgovci sa oko 1.080 osoba, te 15 bogatijih gradsko-pučkih obitelji sa 75 osoba/ sa 2.441 osobom ili 30%, od čega je proizvodno-obrtničkih i pomorsko-trgovačkih obitelji bilo 25%; te najniži sloj /težaci, pastiri, nadničari, sluge i s'uškinje/, sastavljen od preostalog stanovništva /5.839 osoba — opaska moja/, od preko 68%. Četiri petine bilo je seoskih, a jedna petina gradsko-hvarskih /1.300 st./ žitelja, a u okviru: grada Hvara i 16 naselja /od kojih 11 u središnjem dijelu — s oko 5.000 st./ na o. Hvaru; odn. na Visu i Komizi, te u Velom Selu — sa

Pučani, odn. u vlasti obespravljeno i, osim izuzetaka, radno stanovništvo hvarske komune, sačinjavalo je 97% od ukupnog broja žitelja. Živjeli su u: gradu Hvaru i na istoimenom otoku u 4 lučka naselja (Starome Gradu, Vrboškoj, Jelsi i Sućurju), u 12 sela i više zaselaka i pastirskih staništa, dok su na o. Ščedru postojali samostan i pastirska staništa; u lučkim naseljima Vis i Komiža, te u Velom Selu na obodu višeke zaravni, a na o. Biševu u samostanu i pastirskim staništima. Treba upozoriti na životnu ovisnost najvećeg dijela žitelja neposredno o agrarnim djelatnostima (težaci u selima, lučkim naseljima i dijelom u gradu Hvaru; te brojni stočari), a iz čijih su se obitelji brojni bavili i sezonskim ribolovom (težaci-ribari kao: »drugovi«, »šijavci«, »barkijeri« u sastavima ribarskih družina-trata, sačinjavajući njihovu pretežnu većinu). Navodi se samo da je u naseljima i selima hvarske ravnice tada bilo oko 5000 žitelja, pretežno težačkih zanimanja, što se može kazati i za najveći dio od oko 1200 stanovnika o. Visa i Biševa. Smatra se da je u svakom lučkom naselju bilo desetak ribarskih družina-trata, a u gradu Hvaru najmanje 20 trata, odn. mreža-potezača. Svaka trata (leut s mrežom te dvije barke-svjjećarice) morala je imati najmanje 19 drugova, od kojih su obično trojica (parun na leutu, te po jedan svjećar u svakoj barci) bili profesionalni ribari. Povremenim ribarenjem (migavicama, vojgama, mrežicama, parangalima, vršama, »pod osti«, itd.) bavili su se profesionalni ribari-samostalci, a također brojni iz svih pučkih slojeva. Ribarstvo je bilo međuovisno o zaposlenima u agrarnim djelatnostima, a za njihove potrebe bili su razvijeni i raznovrsni obrti. Brodarstvo i trgovina, mada najunosnije grane bile su samo nadgradnja u privredi komune. Od ukupnih prihoda komune živjeli su namještenici i osoblje zaposleno u komunalnim službama. Međutim, radno stanovništvo komune ili pučani su, s obzirom na životne mogućnosti i ugled koji su u to doba uživali, pripadali jednom od tri pučka sloja: višem, srednjem i nižem.²⁴

Viši sloj pučana sačinjavali su: pripadnici srednjeg i nižeg klera (oko 100 svećenika, klerika, redovnika i »braće«, od čega je polovina stalno boravila u Hvaru); namještenici srednjeg i nižeg ranga (dvadesetak obitelji u Hvaru); bogatije obitelji-rodovi (15 u Hvaru, te barem po jedna u lučkim naseljima i selima) s osloncem na agrarne i raznovrsne druge djelatnosti; vlasnici ribarskih trata-mreža-potezača, većih zgrada, obrtničkih radionica, brodarskih i trgovinskih udruženja; te pojedini težaci-baštinici, ujedno i držaoci unosnijih zemljišnih gracija. Bogatstvom, a i ugledom na toj osnovi, isticalo se 15 gradskih pučkih obitelji organizatora raznovrsne proizvodnje i pomorsko-tr-

---

svega 1.200 st. — Te podatke o broju žitelja i naseljima na o. Hvaru i Visu. svi autori, uglavnom, crpe iz djela G. Novaka, Hvar..., n. dj., odnosno Vis, n. dj., u ovom radu.

²⁴ Hvarska komunalna aristokracija može se uopće uzevši, smatrati kao homogena skupina vlašću privilegiranih. čiji su svi pojedinci imali interes da sačuvaju postojeći poredak. Nitko od njih nije se bavio fizičkim radom. — Međutim, iako su pučani u cjelini težili promjenama i za to davali svoj doprinos, postojala su među njima različita shvaćanja i stremljenja, ovisno o njihovom materijalnom položaju, a nastalom u procesima proizvodnje. Bogatiji sloj sačinjavali su vlasnici-organizatori proizvodnje, srednji sloj vlasnici-neposredni proizvođači i svi oni koji su vlastitim radom osnovali osrednju egzistenciju sebi i obitelji /svakako: težaci-težaci-ribari, ribari-stručnjaci i samostalci, obrtnici-samostalci, itd./, a niži sloj svi oni čija je egzistencija bila najugroženija.

govačkih djelatnosti,²⁵ koje su težile da svoj status promijene, te su zbog nemogućnosti ostvarenja ovih težnji bile potajni usmjerivači gradskopučkog otpora komunalnoj aristokraciji. S obzirom na razvitak trgovine i pomorstva, a također ribarstva i zanatstva, poduzimljivih pojedinaca i egzistentnijih vlasnika bilo je podjednako u Hvaru, kao i u lučkim naseljima na oba otoka. Ako su pripadnici klera bili najobrazovaniji dio, namještenici komune najutjecajniiji u odnosu na upravno-izvršne funkcije, vlasnici i poduzimljiviji pojedinci bili su onaj dio koji je predstavljao okosnicu stvaralačko-proizvodnih snaga neagrarnog puka. Poduzimljivi težaci-domaćini u selima i lučkim naseljima, starješine rodova-dvorova, bili su pak istinski predvodnici težačkih masa i svih s njima povezanih porijeklom i radikalnijim socijalnim stremljenjima. Viši sloj pučana sastavljen od oko 1000 osoba oba spola i svih dobi sačinjavao je nešto manje od osmine pučkog stanovništva. U svojim težnjama, svoje prirodne saveznike nalazio je među pučkim masama iz srednjeg i nižeg sloja, težeći da ih u svemu predvodi.

U gradu Hvaru, istaknutiji pučani okupljali su se na tajne dogovore u kući zapovjednika (admirala) hvarske luke Nikole Bevilaquae (Bevilakva), čiji je sin Toma bio jedan od organizatora otpora gradskih pučana plemstvu, a ti su organizatori za svog predvodnika izabrali Matiju Lukanića, obrazovanog kanonika i zaštitnika gradskog puka. Pučanin Ivan Zovinić, župnik Jelse a time i član hvarskog kaptola, bio je jedan od istaknutijih predvodnika ustaničkog pokreta pučana hvarskih središnjih naselja, premda prvenstveno ponukan sukobom s kanonikom Tomom Grifficom (Grifiko) oko podjele prihoda s crkvenih beneficija. Ali, apstrahirajući veljačke događaje 1510. g. oko tzv. »plača križa«, težaci sela i težaci-ribari iz lučkih naselja hvarske ravnice, odn. ustaničke mase imali su više povjerenja u istaknutije i poduzimljivije pojedince iz svojih sredina. Takav je bio i Matij Ivanić, uzoran domaćin-težak iz Vrbanja, koji je istodobno djelovao u lučkom naselju Vrboska kao brodovlasnik i organizator daljeg razvitka ribarstva, pomorstva i trgovine. Oko njega su se okupljali i brojni drugi predvodnici težaka, ribara i obrtnika na Hvaru i Visu, dogovarali se s gradsko-pučkim predvodnicima, te krojili planove za podizanje ustanka i rasplamsavanje oružane borbe pučana protiv komunalne aristokracije. Oni su znali da su njihove ambicije za bolji prosperitet i sudjelovanje u odlučivanju neostvarljive bez oslonca na borbeno raspoloženje ogorčenih masa iz srednjeg i nižeg pučkog sloja.

Srednji pučki sloj s obzirom na naturalni karakter agrarne i ribolovne privrede i način zadovoljavanja potreba većine pripadnika ovog sloja, bio je namasovniji. U njegove redove mogu se svrstati svi oni pučani, i o njima ovisni, koji su samostalnim radom, bez obzira na odnose u proizvodnji (baštiničko-svojinske i kolonatsko-zemljišne; individualno-radne i radno-najamne; sitnovlasničke u trgovini, obrtu, ribarstvu, brodarstvu, stočarstvu, itd.)

²⁵ Ljubić, RCV II, 221—222. Relatio Ganbatista Giustiniano iz 1553. g. upozorava da je 38 plemićkih obitelji ostvarilo tada ukupan godišnji prihod od 9.600 /prosječno po obitelji 240/ dukata, a 15 gradsko-pučkih istovremeno 3000 /prosječno po obitelji oko 200/ dukata. — Novak, Hvar, 126 navodi da su neke plemićke obitelji /Paladini, Hektorović, Lucić/ imale godišnji prihod od po 500 dukata, a ostali od 200 dukata, i manje.

osiguravali osnove egzistencije, ne eksploatirajući tuđu radnu snagu. Najviše je bilo težaka (u selima i zaseocima), težaka-ribara i profesionalnih ribara (vojgara, migavičara, budelara, itd.), ribara-stručnjaka (paruna, svičara), obrtnika-samostalaca (bačvara, zidara, klesara, kovača, postolara, sitnih trgovaca, itd.), pomoraca-kapetana i njihovih pomoćnika, te vlasnika manjih stada stoke. Samostalni obrti, trgovina i brodarstvo bili su razvijeni u gradu Hvaru, a ribarsko-stručna i samostalna ribarska zanimanja bila su razvijena, kao i pojedina obrtnička, i u svim lučkim naseljima. Može se približno točno utvrditi da je 6/8 ili oko 6 000 pučana pripadalo srednjem sloju i da je taj sloj bio udarna snaga ustaničkog pokreta. Njegovu masu sačinjavali su pučani sela i naselja hvarske ravnice, a dopunske snage svi oni s ostalih hvarskih i viških područja. Težaci i težaci-ribari, pretežna većina u ovoj masi, bili su ogorčeni i mržnjom zadojeni protiv plemićke i crkvene gospode, ne samo zbog prisvajanja plodova njihova mukotrpnog rada i procesa svog razbaštinjavanja uslijed nepravedno dijeljenih zemljišnih gracija i crkvenih beneficija, već i zbog svog obespravljivanja u odlučivanju. Svi ostali, čiji je osobni rad u izvanagrarnim djelatnostima bio podložan nametima i porezima, a koji su bili podložni i raznovrsnim radnim obavezama, dijelili su raspoloženja ogorčenosti i mržnje prema privilegiranim, te slijedili inicijative pučkih predvodnika.

Niži pučki sloj, odn. najniži sloj stanovništva, koji je sačinjavao preostali dio ili nešto više od 1 400 pripadnika pučana, popunjavali su: sluge i sluškinje; najamni mornari i ribari; najamni radnici svih struka; nadničari i obalni radnici; pomoćno osoblje zaposleno u komunalnim i naseljsko-lučkim službama; težaci-koloni na slabijim zemljišnim česticama; pastiri; te pučka sirotinja, ostala bez hranioca i branioca obitelji iz raznovrsnih razloga. Više od 1/4 pripadnika ovog pučkog sloja bili su žitelji Hvara, a ostali lučkih naselja, sela i pastirskih staništa. Radnim odnosima ovisni i u slobodama ograničeni, a živeći na rubu egzistencije i svakodnevnog nesigurnosti, ovi su pučani nestrpljivo očekivali masovan revolt pripadnika srednjeg pučkog sloja kako bi se u nastalim previranjima obračunali sa svojim izrabljivačima i poboljšali svoj status.

Grad Hvar, najheterogeniji po slojevitosti svojih oko 1300 žitelja, može se približno prikazati, tada, kao stalno boravište: oko 250 privilegiranih; oko 300 iz pučkog višeg sloja, odnosno pripadnika obitelji organizatora raznovrsne proizvodnje i obrta; oko 500 iz pučkog srednjeg sloja; i preostalih oko 250 osoba iz pučkog nižeg sloja. Znači, nasuprot 250 privilegiranih osoba u gradu je bilo oko 1050 pučana, podijeljenih u tri sloja, kojima su ipak bile zajedničke opće težnje. U naseljima i selima, bez stalnog boravišta privilegiranih, pučani srednjeg sloja s oko 5500 osoba premašivali su znatno ukupan broj od oko 700 pripadnika višeg i oko 1200 pripadnika nižeg pučkog sloja. Prema već navedenim mletačkim podacima, cijenimo da samo među žiteljima otoka Hvara (oko 7440 st.) ima oko 1400 pojedinaca sposobnih za oružje.²⁶

²⁶ Novak, Hvar, 106, navodi da je tada /1553. g./ o. Hvar imao 7.700 st. od kojih 1400 sposobnih za oružje. U ovom radu i procjenama uzeto je da je o. Hvar imao pred ustanak oko 7740 st.

Obespravljenost u odlučivanju

Pučani lučkih naselja i sela javno su isticali i uporno razvijali, a oni iz grada potajno i sa smišljenim inicijativama, ukorijenjenu svijest o svom pravu na odlučivanje o svim najvažnijim problemima komune. Takva raspoloženja odgovarala su i pripadnicima višeg pučkog sloja, jer je komunalna aristokracija baš njima »zatvorila« pristup vlasti i odlučivanju i tako onemogućila da se, osloncem na brojnost pučana, izbore i za svoje dugoročnije ciljeve, zasnovane na organizatorskim sposobnostima i poduzimljivosti.²⁷ Raspoloženja među najvećim dijelom pučana sela i naselja, izražavana u dugotrajnim procesima otpora svima privilegiranim i gradu Hvaru kao ishodištu njihove moći bila su usmjerena k uspostavljanju sličnih odnosa i prava na odlučivanje kakvi su postojali u prvobitnim slobodnim seoskim zajednicama. Gradski i lučko-naseljski obrtnici i svi ovisni o neagrarnim djelatnostima, također su težili suodlučivanju, radi ukidanja ekonomskih ograničenja i pretjeranih nameta i obaveza. U vrijeme pred ustanak, puk u cjelini težio je da se moć i utjecaji privilegiranih što više ograniče, u nemogućnosti razvlašćivanja patricijata i ukidanja njihovih povlastica i privilegija crkve. Tek tijekom ustanka prevladavaju radikalnija shvaćanja, usuglašena s eksplozijom ogorčenja i uspjesima ostvarenja pune kontrole u komuni od strane naoružanog puka, predvođenog nepokolebljivim vođama iz hvarskih središnjih sela i naselja. Tada su predvodnici pučana išli tako daleko u svojim zahtjevima da su tražili od mletačkog providura za Dalmaciju da Veneciji predoči da radno stanovništvo ni pod koju cijenu ne želi plemiće na području komune.²⁸ Prema crkvi su taktizirali, šireći ranije započetu borbu za emancipaciju svojih župa od neposrednijeg utjecaja kaptola, te ograničavajući podavanja od plodoroda i namećući kontrolu, putem bratovština, nad crkvenim posjedima. Naknadno, budući da su se protjerani plemići, okupljeni u Trogiru, stalno jadali Veneciji na svoju gorku sudbinu, među ustanicima su prevladala mišljenja, tijekom polovine 1514. g., da se plemići mogu vratiti uz uvjet da imaju ista prava i

²⁷ M. S a n u d o, I diarii /Dnevnici/, izd. I. Kukuljević u: *Arhiv za povjesnicu jugoslavensku* V, 1859, za događaje od 1496. do 1500. g.; VI, 1863, za događaje od 1501. do 1516. g.; VII. 1865. za zbivanja od 1517. do 1525. g. Međutim, ovdje će se podaci navoditi prema prijevodima »I diarii«, izvršenim i sastavljenim 1975. g. od strane osoblja Instituta za hrvatsku povijest u Zagrebu, a za potrebe sudionika naučnog skupa u Hvaru. —Prema knj. VI, stupac 527 /st. 527/, tj. Pismo bračkog kneza Nikole Molina od 25. 05. 1510. g., a u povodu pučkog revolta i ranjavanja 6 mladih plemića u Starome Gradu, navedeno je i: da su predstavnici pučana u kneževoj palači u Hvaru tražili: da u Velikom vijeću budu i plemići i pučani; da se kanonik Tomo Griffico kazni smrću zbog uzurpiranja prava jelšanskog župnika Ivana Zovinića /ovaj je naoružan, tada bio i član pučke delegacije, prisutne kod kneza/, a u odnosu na prihode s crkvenih dobara.

²⁸ Isto, VI, 220 iz Izvještaja Sebastiana Giustiniana, generalnog providura Dalmacije, pisanog na galijski pod o. Bračom 20. rujna 1512. g. i istog dana upućenog u Veneciju, navodi se kako je providur uvjeravao narod /u Hvaru/ da je pristiglo tri puta više od 1000 pobunjenika /pučana/ da protestiraju i da su tada njihovi predstavnici izjavili da neće više s plemićima živjeti na otocima, već će ih /Hvar i Vis, jer se misli na komunu/ u suprotnom svi /pučani/ napustiti.

obveze kao i pučani.²⁹ Znači, pučani su svoju obespravljenost, a plemićku privilegiranost u vlasti, smatrali najvećom nepravdom i jednim od najosnovnijih povoda svog ustanka i oružane borbe.

Pučka skupština u stegama formalizma

Do ustanka, Pučku skupštinu, uz ranije utvrđivanje dana saziva sa hvarskih knezom, sačinjavali su prethodno izabrani predstavnici radnog stanovništva otoka (grada, lučkih naselja i sela), okupljeni u Hvaru na javnom mjestu ili u pogodnim prostorijama (od XVI st. u velikoj dvorani kneževe palače). Budući da je skupštini obično prisustvovalo oko 100 i više njezinih članova, može se smatrati da su oni bili predstavnici svih pučkih slojeva i grana djelatnosti s teritorija komune, ali da su i najveći utjecaj među pukom imali najutjecajniji. U uvjetima tadašnjih transportnih mogućnosti i bespuća, dolazak i povratak (s Visa i na Vis brodom, odn. pješice, tovarnom stokom, ili brodom iz hvarskih središnjih i istočnih naselja) bili su ne samo naporni, već su, zajedno s boravkom u Hvaru, predstavljali i znatan radni gubitak, bez obzira na to što su se skupštine, pretežno, održavale nedjeljom ili blagdanom. Budući da zaključci s ranijih sjednica, uglavnom, nisu uvažavani niti rješavani, a znajući da i nove čeka slična sudbina, pučki predstavnici su najčešće ogorčeni napuštali mjesto saziva, prenoseći svoja neraspoloženja i među pučanstvom. Jer, statutarne odredbe, posebno od reformiranog Statuta komune (1331. g.), koji je nametnula tada već svemoćna privilegirana komunalna aristokracija (od 10. VIII 1334. ona je objavila »zatvaranje« dostupa vlasti i širenja plemstva) bile su najvećim dijelom podešene u korist privilegiranih. Tako, i većina izmjena (additamenta) i administrativno-dopunskih odredbi (ordines et provisiones), prihvaćenih u Velikom vijeću.³⁰ Budući da su komunalni suci (kamerarii), nadzornici mjera i utega (iusticiarii) i nadzornici općih dobara i utvrđivači zemljišnih međa (examinatori) bili plemići i članovi Velikog vijeća, a njima i njemu potčinjeni srednji i niži izvršni namještenici-pučani, ne treba posebno dokazivati diskriminaciju prema pučanima i u svim oblastima života i rada. Dapače, i ignoriranje svih zaključaka pučkih predstavnika od strane moćnika iz Velikog vijeća. Oslonac privilegiranih bila je vlast, ustaljeno uređenje komune, kaptol i crkvena organizacija, te grad Hvar uopće, kao mletačka vojno-pomorska baza i središte svih organa komune.

Za razotkrivanje svih smicalica privilegiranih, nepismeni pučani su tražili pomoć od obrazovanih pučana, čiji su pojedinci bili, a zbog same prirode poslova, i članovi Pučke skupštine. Ako je ova skupština morala da se bavi suzbijanjem nepravdi temeljenih na Statutu i onemogućavanjem novih plemi-

---

²⁹ Nacionalna Sveučilišna knjižnica, Zagreb, dok. R. 7196 s dokumentima u povodu tzv. »Plača križa« od veljače 1510. u Hvaru, te »Pisma izbjeglih hvarskih plemića od rujna 1514. g. upućenog trogirskom knezu /izbjegli su se nalazili tada u Trogiru/, koje pismo je proslijeđeno hvarskom knezu 15. rujna iste godine«.

³⁰ A. Cvitanić, Diskriminacija pučana u hvarskom statutu, — referat za znanstveni skup »Matij Ivanić i njegovo doba«. (Referat je tiskan u ovom zborniku. Uredništvo).

čkih smicalica, jasno je da su naponi njezinih članova i među prosječnim pučanima smatrani uzaludnim poslom.³¹ Ali, pučki predstavnici uporno su se borili i, usprkos naporima aristokracije da onemogući i ovakav demokratski oblik okupljanja, izborili da se njihove skupštine redovno održavaju i izvanredno sazivaju. Mlečani, s obzirom na sličnost uređenja u Veneciji, nisu željeli ukidati postojeća prava pučanima, a niti su bili zainteresirani da plemićkoj moći ne bude suprotstavljena ograničena pučka autonomnost. U takvim uvjetima Pučka skupština bila je formalna protuteža Velikom vijeću, ali i stvarni nadzorni organ puka, mada nedjelotvoran zbog koncentracije vlasti u rukama aristokracije, u razotkrivanju i onemogućavanju još mračnijih namjera privilegiranih. Upravo zahvaljujući kontinuiranom sazivanju skupština a što je poticalo održavanje brojnih javnih skupova i organiziranje religioznih bratovština³² u svim većim mjestima i selima, među pučanima Visa i Hvara razvijala se svijest o društvenim nepravdama i o nužnosti raznovrsnijih oblika otpora i borbe. U predustaničko vrijeme, predstavnici puka se i dalje tijekom skupštinskih debata, te upućivanjem svojih izaslanika mletačkim namjesnicima u Hvaru i neposredno u Veneciju, javno suprotstavljaju privilegiranim u komuni, ali istodobno na tajnim sastancima kuju planove za ustanak i pripremaju narod za oružanu borbu. Jer, njima i puku bilo je već i previše izigravanja i formalnog natezanja s privilegiranim.

Beneficije i gracije, pučko-težačke muke

Crkve i samostani, već svojim utemeljavanjem na hvarskom i viškom otočnom području dobivali su od crkvenih velikodostojnika (papa, nadbiskupa) i državnih vladara (odn. od njih ovlaštenih feudalnih gospodara otoka) u trajan posjed veće zemljišne komplekse, bez obzira na to da li su oni već smatrani općim dobrom svih članova seoskih općina ili posjedima slobodnih baštinka.³³ Darovanu zemlju ili beneficij, obično najplodniju, crkve i samostani prepušta-

³¹ »Carta canta vilan dormi!« odn. »Zapisano pjeva i dok težak-pučanin spava« bila je jedna od najomiljenijih izreka privilegiranih prije ustanka, a i mnogo kasnije. Naime, na sudu i u svakodnevnoj praksi privilegirani su svoja prava branili »zapisanim« a pučani »govornim« podacima, što je pučane, posebno težake, uvijek stavljalo u nepovoljniji položaj.

³² N. Duboković Nadalini, Značaj bratovština za razvoj društvene svijesti na Hvaru XV/XVI stoljeća — referat za znanstveni skup »Matij Ivanić i njegovo doba«. (Referat je tiskan u ovom zborniku. Uredništvo). — Ovdje, dajemo samo sažeto objašnjenje. Bratovštine ili »skule« bile su takvi oblici udruživanja vjernika-svjetoavnjaka /znači da kler samo duhovno usmjerava ove organizacije, bez neposrednog udjela u njihovu članstvu/, koje organizacije su preuzele obaveze da se brinu o materijalnim problemima neke crkve ili sakralnog mjesta, uzimajući obično naziv predmetne posvete /crkve, oltara, sveca/ za svog zaštitnika. Razvitkom, one su razgranale svoje namjene /religiozni običaj; specifične procesije; međusobna ispomoć »bratima« i »sestara« članova; nadzor nad crkvenim dobrima, itd./ i hvarskim pučanima služile i za pružanje organiziranijeg otpora privilegiranim.

³³ Isti, Nekoliko topografskih i posjedovnih bilježaka iz XV stoljeća, *Zapisi o zavičaju II*, 1970, 44 navodi: »Zemlje u ravnici /središnje-hvarskoj, odn. i viškoj — o. p./ bile su najvećim dijelom od prastarih vremena zauzete kao vlasnost biskupa i kaptola i patricijata, dok su seljaci bili vlasnici manjeg dijela zemlje tzv. 'baštine'.

li bi zatim težacima na obrađivanje, ali pod točno ugovorenim obavezama rada i davanja. Tako, utrt je put kolonatskim odnosima, a prema naslijeđenom zakonodavstvu (kasnorimskom i bizantskom), te ustaljenoj praksi u Dalmaciji. Naknadno, uvedene su i obaveze tzv. crkvene desetine na čiste prihode svih proizvođača. Ranije u manjoj mjeri, a u doba ugarsko-hrvatskih vladara u većoj, obdarivani su zemljišnim posjedima i za feudalne gospodare zaslužni ratnici, predstavnici vlasti i dio rodovskih starješina, pretvorenih s vremenom u niže rodovsko plemstvo (tzv. praplemstvo). Sve nauštrb općih dobara seoskih zajednica, a često i slobodnih baštinka. Međutim, zemljišta za krčenje bilo je dovoljno, te su u okviru seoskih zajednica odnosi usuglašavani, pogotovo u procesu razvlašćivanja rodovskog plemstva. Međutim, razvitkom biskupije i gradsko-komunalne administracije, čija aristokracija je primarno ovisila o zemljišnoj renti, nastali su novi oblici potiskivanja slobodnih baštinka-težaka, te širenja kolonatskih odnosa.

Usporedno s promjenama nastalim prerastanjem grada-komune u komunalnu otočnu zajednicu, mijenjali su se i odnosi gospodarenja nad slobodnim općedruštenim zemljišnim otočnim prostranstvima. Seosko-općinsko postajalo je kraljevsko (teritorium regale), feudalno-vlasteosko, te usvajanjem komunalnog statuta opće-komunalno, ali pod kontrolom privilegiranih. Oni su potrebe i ovisnost brojno naraslih težačkih obitelji znali dobro iskoristiti. Ne više grubom silom ili obdarivanjem, već proceduralnim postupcima. Već revidiranim statutom iz 1331. g., a prema tome i ranije, bili su navedeni dijelovi Hvara na kojima je bilo zabranjeno bilo kakvo otuđivanje zemljišta (npr. predjeli tzv. Plame od Jelse do Sućurja, Brda i Plaža, Kabla i Pelegrina), jer su prema drevnim običajima, bili predviđeni za ispaše i druge opće potrebe.³⁴ Otočić Šćedro imao je sličnu namjenu, ali je njegov dio postao beneficij samostana. Slično, još ranije dogodilo se i na o. Biševu. Na Visu, također su postojala javna dobra za ispaše i iskorištavanje šumskog bogatstva, ali i već date beneficije samostanima i crkvama. No, na Hvaru i Visu, u vrijeme razvitka komune, bilo je još dosta slobodne zemlje za obrađivanje a i takve za koju baštinici nisu imali »pravni« legitimitet, suglasno novim odredbama. Već stečena dobra, crkva i plemićke obitelji smatrali su svojinom, a to su bili i najplodniji predjeli. Dio slobodnih baštinka uspio je očuvati svoje posjede, uz sela i naselja, tj. po obodu ravnice i pobrđima. Opće-komunalno postalo je sve nezaposjednuto u ravnicama, te brojni predjeli zaravni, vala i pobrđa. Statutom je bilo predviđeno da od svih površina svaki stanovnik može zatražiti i ukupno dobiti za namjensku upotrebu najviše do 50 motika (oko 12 500 m²) zemljišnih i šumskih predjela, ali pod utvrđenim uvjetima i obavezama prema komuni. Odobravanje čestica za gradnju kuća i drugih objekata bilo je također u nadležnosti komune.

Ovaj oblik zemljišnih odnosa komuna-pojedinac, specifičnih za hvarsku komunu, slobodno i dobrovoljno ugovorno sklopljenih nazivao se gratia odn. gracija.³⁵ Komuna kao davalac gracije obvezivala je primaoca da najpovoljniji-

³⁴ Monumenta historico-iuridica Slavorum meridionalium /MHISM/, pars I, vol. III, liber V. Zagreb 1862., 238 u odnosu na »Statuta et leges civitatis et insulae Lessinae«.

³⁵ I. Kasandrić, Gratia poseban oblik agrarno-proizvodnog odnosa na području Hvarske komune do XIX stoljeća, Split 1967, str. 1—24, poseban otisak iz

je iskorištava zemljište i da joj od svih dobivenih proizvoda daje 1/6 prihoda. Praktično, za savjesne održavaoce, a uz izvršavanje obaveze, gracija je imala nasljedni karakter. S obzirom na to da su zemljišta sami obrađivali, težacima je ovakav oblik specifičnih kolonatskih odnosa bio znatno pogodniji od onih koje su zasnivali sa zemljoposjednicima pod mnogo nepovoljnijim uvjetima i raznovrsnim ponižavanjima. Zaista, pravo je dopuštalo i brojni težaci postali su trajni obrađivači komunalnih zemalja, ali prvenstveno lošijih kvaliteta, a za koje se nisu interesirali privilegirani. Tako su na otocima nastali terasasti vinogradi u pobrđu i tako su obrađeni i najnepovoljniji predjeli. Prethodno su plemići, crkvene organizacije, te pojedini pripadnici višeg pučkog sloja, iskoristili svoje pravo i od komune uzimali zemljišta u graciju ne samo kao nosioci izdržavanja, već i za brojne članove svojih obitelji. Tako su se u rukama privilegiranih i bogatijih ne samo stekli prekomjerni kompleksi beneficija i svojine, već i onih na osnovi gracija. Zemljište, niti su htjeli, a niti su mogli sami obrađivati. Gracije, dodijeljene plemićima, crkvi i bogatijim pučkim obiteljima, postale su novi izvori prihoda iz težačkih muka. Siromašni težaci, čije su obitelji bile brojne, bili su ekonomski prinuđeni da s neobrađivačima-posjednicima gracija osnivaju praktično potkolonatske odnose, jer su ipak plodnije i zemlje bliže naseljima njih privlačile. Sada su od onih koji su imali obavezu da komuni daju 1/6 plodoroda, uzimali pod ugovorima zemljišta s tim da će im davati do 1/3, a ponekad i do 1/2 plodoroda. Prevladavanje ovakvih odnosa, uz neizreciva ponižavanja i poteškoće time nastala, ogorčavali su težake, ispunjavajući ih mučninom i bezgraničnom mržnjom protiv svih onih koji su iskorištavali plodove njihova mukotrpnog rada i prolivenog znoja. Nepravda stvorena kolonatskim odnosima na beneficijama i gracijama, dodijeljenim crkvi i privilegiranim, uz prekomjernu tzv. svojinu, bila je jedna od važnih pobuda pučkog ustanka. U svoj program ustanici su stoga unijeli zahtjev preraspodjele zemljišnih dobara tako da svaka obitelj dobije najviše do 30 motika plodnog zemljišta, pašnjaka i šume, a da obaveze budu izravno prema komuni, ali ubuduće pod kontrolom predstavnika radnog stanovništva.

Nepravdnost raspodjele prihoda komune na štetu puka i sela

U komunalnu kasu slijevali su se prihodi ostvareni iz ekvivalenta za: općinske gracije (za vinski mošt-mast, žito, pašnjake, šumsko blago), ribolovne pošte (prema procjeni od ulova), carinske poreze, takse na obrte i trgovinu, administrativne usluge, utvrđene novčane kazne, te i za druge obaveze i nameće. Ukupna suma komunalnih prihoda u predustaničko vrijeme nije poznata, ali se može pretpostaviti da je bila znatna. Prema podacima iz 1553. g., samo

mjesečnika *Mogućnosti*, 1967. g. U ovom djelu autor je iznio problematiku gracija, specifičnosti i razlike ovog oblika od klasično kolonatskog odnosa, te naveo brojne konkretne primjere prekomjernosti gracijama datih zemljišnih površina pojedincima, najčešće iz privilegiranih i bogatijih obitelji. Bilo ih je s više stotina motika zemljišta, dobivenih u gracije. — N. Duboković N. Dalini. Jelsa u XV stoljeću, *Zapisi o zavičaju* II, 1970, 36, napomena 1, navodi: »Gratia-milost /po tome što općina zemlju daje bez naplate, pod stanovitim uvjetima podavanja ili ne/. U transkripciji, međutim, pisac latinsku riječ »gratia« piše *gracija*, npr. str. 37... »knjigu gracija /davanja zemlje/, koju posjedujemo u Hvaru«.

iz vinogradarsko-težačke proizvodnje, prikupljeno je na o. Hvaru oko 80 000 kvarata (oko 536 vagona), a na o. Visu oko 60 000 kvarata (oko 402 vagona) vina, od čega su znatne koristi imali komunalna blagajna, patriciji, biskup i kaptol.³⁶ Poznati podaci iz XVI st. pokazuju da je prosječni godišnji prihod komune, bez onoga što je odvajano za Mlečane, iznosio 33 000 libara-lira (doprinosi: Hvara 3 300; Starog Grada i ravnice 3 750; Visa 9 000; Komiže 12 200, od čega samo od ribolovne pošte Trešijavac oko 1 900 lira), a u ovoj sumi ribolovni porez predstavljao je tada najveći dio.³⁷ Prema podacima za 1644. g., komunalna blagajna imala je tada prihod od 48 645 (s o. Visa 25 900, a ostatak sa Hvara) lira, od čega: za carine i ribolov 28 150, na ime zemljišne tridesetine 15 000, za vinski mošt 4 250, a ostalo za žito, sokolove, najam magazina i drugo.³⁸ Ako se uzme da su početkom XVI st. komunalni prihodi bili manji, a zbog tada još slabije razvijenog ribolova, ipak se uočava da je u komunalnu blagajnu pritejerala znatna količina novca, neposredno stavljenog pod kontrolu blagajnika-plemića (camerarii) i na raspolaganje Velikom vijeću. Raspodjelom prihoda favorizirani su namještenici komune i grad Hvar kao središte vlasti i sjedište privilegiranih, a na štetu naselja i sela o. Hvara i Visa, odn. radnog težačkog, ribarskog i drugog stanovništva komune.

Tada najbogatija komuna mletačke Dalmacije, odn. hvarsko-viška, polovinom XVI st. imala je godišnji robni promet cijenjen na 70 000 dukata, od čega se na izvoz vina cijenilo 15 000, a na izvoz usoljene ribe 14 000 dukata.³⁹ U to vrijeme, godišnji prihod svih 38 plemićkih obitelji iznosio je 9 600 dukata, a 15 pučkih bogatijih gradsko-hvarskih obitelji 3 000 dukata godišnje. Dodaju li se njima prihodi mletačkih vlastodržaca, isplaćivanih na teret komune, komunalnih namještenika, te svi prihodi crkvenih dostojanstvenika i organizacija u gradu Hvaru, može se pretpostaviti da su privilegirani, bogatije pučke obitelji i namještenici, tj. oko 4% stanovništva komune, raspolagali s više nego 1/3 novčanih sredstava, usporedivši procijenjenu proizvodnu vrijednost s realiziranom čistom dobiti. Ako su makar i približno bili takvi omjeri, ipak su suglasno njima prevladavali društveni odnosi između neradnog i radnog stanovništva u predustaničko vrijeme, kada je grad Hvar u svim oblastima prosperirao, dok su lučka naselja i sela bila prepuštena inicijativama njegovih, znatno siromašnijih, žitelja. U selima hvarske ravnice, a na temelju prethodnih uspjeha borbe stanovnika Dola i Vrbanja za emancipaciju njihovih župa od neposrednijeg utjecaja hvarskog kaptola i prava kanonika da ubiraju zemljišnu rentu s crkvenih dobara, slične aktivnosti uspješno su se razvijale i u drugim naseljima (Vrboskoj, Jelsi) i selima (Svirčima, Vrisniku, Pitvima). Kontrolirajući crkvena dobra, sada su pučke bratovštine vodile brigu i o podizanju novih i urešavanju postojećih crkava. Pučani su ovu borbu i njezina dostignuća smatrali jednim od preduvjeta i za rasplamsavanje borbe za svoje društveno-ekonomsko oslobođenje.⁴⁰ Međutim, time je kaptolu omogu-

³⁶ Ljubić, CRV II, 220—221.

³⁷ Novak, Hvar, 120.

³⁸ Isti, Vis, 127—128.

³⁹ INJ II, 253—254.

⁴⁰ Duboković-Nadalini, Emancipacija, 61—65 redosljedom iznosi pojedinosti o borbi pučana naselja hvarske ravnice za emancipaciju svojih crkvenih župa i njihovih dobara od neposrednijeg upliva hvarskog kaptola. Bitno je da se u njemu

ćeno da s drugih dobara i od obavezne desetine i iz sela hvarske ravnice, još više uradi za svoju dobrobit i urešavanje religijskih objekata u gradu. No, pučani hvarske ravnice išli su nepokolebljivo prema svome cilju. Svoje novoosnovane bratovštine pučani su usmjerili tako da im omoguće organiziranije pripreme za ostvarenje njihovih planova, a i izdizanja svijesti. Novouvedenu preduskršnju noćnu (petak-subota) kružnu procesiju (Jelsa-Pitve-Visnik-Svirče-Vrbanj-Vrboska-Jelsa), pod nazivom »Put križa«, pobožna sirotinja poistovjetila je sa svojim životnim boravkom u okolnostima prevlasti i bahatosti hvarske aristokracije. No, za puk u cjelini, to je bio izraz prkosa, a znak organiziranosti u daljoj borbi za potpuniju crkvenu emancipaciju od hvarskog kaptola.

Međutim, pučki predstavnici upozoravali su svoje sumještane da se poniznoću i skromnošću ništa ne može postići, već da oružjem treba smrviti neprijatelja u njegovu gnijezdu. Jer, gramzljivost privilegirane plemićke i kaptolesko-kanoničke gospode moraju smatrati izvorištem svih svojih patnji, a zaostajanje u razvitku svojih naselja tražiti u gomilanju bogatstava u gradu, gdje malobrojni tlače i gradske pučane. Uviđajući ovakvu nepravdu u raspodjeli ukupnog blagostanja, a osviješteni i uvjereni da su i sva stvorena stalna dobra proizvod viška njihova mukotrpnog rada svi hvarski i viški pučani bili su i time pobuđeni da se podignu na ustanak i odlučni na ogorčenu borbu za pravedniju raspodjelu dobara i prihoda i brži prosperitet svojih sela i lučkih naselja, prvenstveno svojim inicijativama.

Pretjeranost pučkih obaveza

Budući da su pripadnici plemstva i svećenstva smatrali bilo kakav fizički rad nedostojnim svog društvenog statusa, pučani su bili izvršioци i svih onih fizičko-radnih poslova, potrebnih i za javne interese komune. Iako prinudni rad nije primjenjivan, već su za javne radove i ostale javne obaveze davane minimalne naknade, svakovrsne obaveze (fortifikacijske, za uređenje luke, izgradnju javnih objekata, gašenje požara, održavanje galije i njezina popuna veslačima i mornarima, pomorsko-stražarske i otočno-stražarsko-izvidničke, i druge) bile su teško opterećenje za gradske pučane i pučane naselja i sela. Znajući potrebe izvršavanja mnogih obaveza u općem interesu komune, a posebno sigurnosnih zbog pljačkaških turskih prepada iz podbiokovskog područja, pučani ih nisu izbjegavali. Ali, tražili su odgovarajući materijalni udio privilegiranih, kako bi isplaćivane nadoknade angažiranim pučanima sadržavale ekvivalent njihova gubitka.⁴¹ No, obično je sve završavalo na obećanjima, koja su samo djelomično ispunjavana, a što je ogorčavalo pučane.

Međutim, još više su ih ogorčavale raznovrsne obaveze, zabrane, kazne i nameti, bilo administrativnog karaktera ili nastale voljom zemljoposjednika, kao: dolazak iz udaljenih mjesta boravka u Hvar radi suđenja i drugih neva-

---

iznosi uloga sela Dol i Vrbanj u toj borbi, već sredinom XV st. pa sve do ustanka. Također, objašnjava se uloga pojedinih ličnosti, značajnih i tijekom ustanka.

⁴¹ Na primjer: pomorsko-stražarsko osiguranje ispred sjeverne obale o. Hvara, posebno od rta Kabal do Sućurja, obavljalo se brojnim lađama i naoružanim posadama, od kojih je svaka imala i do 16 veslača i boraca. Vidi i: Novak, Hvar, 81.

žnijih pojedinosti; početak žetve ili berbe grožđa prema želji i uz prisutnost vlasnika ili njegovu zastupnika (tzv. stimadura); štrojenja kože u Hvaru, bez obzira na mjesto klanja ili uginuća stoke;⁴² prodaje ribe isključivo na ribarnicama, uz proviziju zakupcima;⁴³ prekomjernost zahtjeva u odnosu na načine obrade zemljišta vlasnika i ostvarene plodorode;⁴⁴ uvođenje novih nameta za ispaše, iskorištavanje šumskog blaga, obrtničke djelatnosti, podizanje vapnenica i prodaja vapna; ograničavanje pomorsko-brodarske djelatnosti; nameta za ribolov za pojedina pogodnija lovišta; carinsko-lučkih nameta i poreza, itd. Formalizam zemljišno-sudskih rješavanja, razlike u načinu kažnjavanja plemića i pučana za iste prekršaje, neuvažavanje molbi za dodjelu gracija i nepravедnost podjele općinskih zemalja po kvaliteti i prostornoj veličini, kao i niz ponižavajućih postupaka namještenika komune prema nemoćnim i neukim stvaraocima dobara, duboko su vrijeđali sve pučane, pogotovo izvršioce obaveza od javnog interesa. Srdžbe i bijesa bili su prepuni oni i njihove obitelji, te su ih nepravедnost i pretjeranost obaveza, također, pobuđivali na ustanak i borbu. Ukidanje ovih nepravdi i zavođenje istih mjera za sve, bili su jedan od ciljeva ustaničkog programa.

Bahatost i nasilnost privilegiranih

Pored gramžljivosti, koja je bila svojstvena privilegiranim vlašću i dobrima, oni su izražavali i svoj prezir prema svima onima koji se bave fizičkim poslovima. Znajući dobro što o njima pučani misle i što su im kadri učiniti tijekom većih previranja, privilegirani su težili zavođenju svog reda i izricanja teških fizičkih kazni, osobito za poticanje u neposlušnosti. Bahatim držanjem prema pučanima nastojali su da ih održe u stanju poniznosti i zaplašenosti. Crkveni dostojnici i njihovi podržavaoci nastojali su da se prikažu kao dobri pastiri nad »krotkim pučkim ovčicama«, propovijedajući ujedno potrebu poslušnosti i poniznosti zemaljskim gospodarima, uvjeravajući također puk da je strpljenje u bijedi jedan od bitnijih preduvjeta za lakše stjecanje carstva nebeskoga. Svećenici i redovnici međutim, koji su živjeli među pukom iz kojeg su i sami potekli, pomagali su pučanima da ostvare svoja prava, štitali ih i svojom obrazovanošću potpomagali opće napore pučkih predstavnika, ali ih je već i sam njihov poziv upućivao da djeluju u pravcu smirivanja rasplamsalog pučkog bijesa i mržnje. Radikalniji su bili samo oni koje je nepravda njihovih crkvenih starješina natjerala da se priključe krugu pučkih vođa ustanka.

Pravni status svakog pripadnika komune bio je reguliran, te su nasilnost, svojevolsnost i otimačine suzbijane strogim mjerama. Međutim, privilegiranost u časti i vlasti izražavala se u postupcima koje su pučani smatrali nasiljem prema sebi. Ali, bahati plemići zbog svoje malobrojnosti, nisu se usuđivali

---

⁴² Novak, Vis, 93, upozorava da je na brojne žalbe Višanima po posebnom nalogu iz Venecije bilo odobreno da od 1446 g. kože štroje u svojim naseljima. — Na o. Hvaru samovolja administracije i dalje je prevladavala, kako bi privilegirani neposredno, u gradu, kontrolirali stočare i težake.

⁴³ Isto, 96.

⁴⁴ Isto, 98—99.

pokazivati izrazitije nasilničko ponašanje prilikom svojih rijetkih boravaka u selima i lučkim naseljima, i u svojim ljetnikovcima, jer su tamo slobodoljubivi pučani za njih bili i previše opasni i po samim svojim shvaćanjima. Težaci i ribari upozoravali su ih da su zemlja i more božje blago i da plodovi rada pripadaju onima koji ih mukotrпно stvaraju. Privilegirani su pak tvrdili da im je vlast podarena od boga, a da im prava pripadaju i po zakonima komune. Ogorčeni težaci bili su spremni da uvijek premlate zemljovlasnike-kolone, pogotovo u vrijeme berbe, stoga su na procjene zemljovlasnici upućivali svoje zastupnike i službene organe. Odnosi između težaka i zemljovlasnika-kolona, bili su uvijek napetiji nego između privilegiranih i pučana svih drugih zanimanja. Zato je među svima ovisnim o obrađivačkom radu težaka bila uobičajena izreka da »težaci usišu mržnju na gospodare zajedno s majčinim mlijekom«.⁴⁵

U gradu Hvaru, gdje su se osjećali gospodarima i mogli da svojom bahatošću neposrednije ponižavaju sugrađane-pučane i one koji su tamo zbog poslova privremeno boravili, privilegirani nisu u dovoljnoj mjeri obuzdavali obijest mladih plemića, zbog čega je između njih i mlađih pučana dolazilo do obračuna u tučnjavama. Zaštitom svojih sinova, a kažnjavanjem pučana privilegirani su samo pobuđivali porast pučkog bijesa. Kod pučana u cjelini, a posebno seosko-težačkih, tradicijom je bila ukorijenjena obaveza zaštite časti žena i ženske djece, te se smatralo za dužnost rodbine da oštro reagira u slučaju obijesnih postupaka, posebno od strane privilegiranih. Početkom 1510. g. bez obzira na potištenost i smetenost u povodu događaja tzv. »Plača križa« u veljači u Hvaru, a koji su odgodili tajno pripremani ustanak ogorčenog puka u središnjim hvarskim naseljima vladalo je podmuklo zatišje pred prolom pučkog bijesa. Bahati mladi plemići naknadno su pokazivali više inicijative u postupcima ponižavanja pučana. Kad su pak, najvjerojatnije 21. ili 22. svibnja, u Starome Gradu upali na pučku popodnevno-večernju zabavu i vrijeđanjem prisutnih te obijesnim ponašanjem prema pučkim djevojkama (izvori tvrde da je bilo i silovanje) razjarili sve prisutne, čaša pučkog gnjeva bila je prelivena. Rođaci oskrnavljenih i uvrijeđenih djevojaka iz Vrbanja i Vrboske, predvođeni Matijem Ivanićem i potpomognuti brojnim pučanima, došli su sutradan u Stari Grad, pronašli nasilnike i smrtno ranili ili pretukli 6 obijesnih mladih plemića. Zatim, sazvana je skupština stanovnika svih središnjih hvarskih naselja i sela i donijeta je odluka o ustanku. Pučani su se naoružali, suglasno izvršenim pripremanjima formirali svoje udarne grupacije, koje su krenule prema Hvaru. Otočnim bespućima one su u grad upale 25. svibnja, a istodobno je oko 30 naoružanih pučkih brodova opkolilo hvarsku luku i sve prilaze morem prema splitsko-trogirskom području i o. Braču.⁴⁶ Tako su bahatost

⁴⁵ Takva shvaćanja nisu prevladavala samo na o. Hvaru i Visu, već i u području od Splita do Trogira i znatno kasnije. Vidi: V. O m a š i ć, Osnivanje agrarne akademije u Kaštel-Lukšiću 1788. i početak njenog djelovanja, *Mogućnosti*, 1970, 214—216

⁴⁶ Sanudo, n. dj., knj. VI, sv. X, str. 527—528 prema Pismo bračkog kneza Nikole Molina od 28. 05. 1510. g. o ranjavanju 6 plemića u Starome Gradu, okupljanju pučana, te pokretima od 1000 do 2000 naoružanih prema Hvaru, stražarenju oko 30 pučkih brodova, itd. Zatim o dolasku pučana u Hvar, njihovim zahtjevima, tajnom prebacivanju plemića iz Hvara na o. Brač i upućivanju njihove delegacije u Veneciju. Na str. 545. iz Pisma hvarskog kneza Lipomana od 27. 05. 1510. g. uočavaju se

objest i nasilje plemića prema pučanima bili samo neposredni povod ustanka i rasplamsavanja oružane borbe, a u sklopu onih važnijih pobuda i poticaja već ranije objašnjenih.

PRIPREME, PROCJENE, PREDVODNICI, OPRAVDANOST CILJEVA I KARAKTER USTANKA I ORUŽANE BORBE PUČANA

Na tajnim sastancima pučkih vođa, tijekom skupštinskih i prigodnih okupljanja u Hvaru, razmatrano je sve ono što je tištilo cjelokupno pučanstvo. Pojedini, javno su raspravljane u naseljima i selima, te na raznovrsnim skupovima (bratovština, zajedničkih radova i proslava, pri suzbijanjima turskih prodora i u masovnim zbjegovima na brdima i zaravnima iznad središnje hvarske ravnice, okupljanjima stražarsko-obrambenog karaktera, itd.), a pogotovo onima održanim u vrijeme ljetnjeg ribolova. Jer, pojavom ribljih jata (srdjela, skuša, lokardi, inčuna) u viškim vodama, brojne ribarske družine iz Hvara i središnjohvarskih lučkih naselja (Staroga Grada, Vrboske, Jelse), kao i neke bračke i šoltanske, ribarile bi zajedno s viškim tijekom jednog ili više uzastopnih mrakova (periodi bez mjesečine, noću). To je bila najpogodnija prigoda za razmjene mišljenja i dogovaranja velikog broja hvarsko-viških ribara i težaka-ribara, čija su se raspoloženja uvažavala među svim slojevima radnog stanovništva. Pučki gradski i naseljsko-seoski predvodnici, mahom pripadnici viših i srednjih pučkih slojeva, cijeneći raspoloženje masa u cjelini, a razmatrajući i niz drugih važnih okolnosti (mletačku politiku, turske prijetnje iz bliskog podbiokovsko-neretvanskog područja, raspoloženje bračkih pučana i pučana iz bliskih primorskih komuna, opremanje oružjem i drugim potrebama, borbeno-taktičke zamisli, strategiju vođenja masa, te buduću politiku u komuni — odn. program ustanika), zaključili su da su svi budući pregovori s privilegiranim beskorisni, da Mlečani taktiziraju uravnotežavanjem postojećih suprotnosti, te da je ogorčeni puk odlučan da oružjem ostvari svoja prava.

Prema dotadašnjoj mletačkoj praksi taktiziranja i usklađivanja odnosa između privilegiranih i potlačenih u granicama bez potrebe veće intervencije svojih vojno-pomorskih snaga a s obzirom na momentalnu situaciju krajem prvog desetljeća XVI stoljeća (turski pritisak duž granica mletačke Dalmacije; pučka previranja otpočela u Baru 1507. g. i tada još u toku; porast nezadovoljstva pučana u splitskoj, šibenskoj i zadarskoj komuni), pučki predstavnici su smatrali da će Venecija obračune u komuni promatrati i sačekati ishod, osiguravajući zatim kontinuitet svoje vlasti i interesa uhodanim načinima, ali i u novim uvjetima i odnosima u komuni.⁴⁷ Jer, pučanima je bilo poznato da su

---

slični podaci. — Prema tome: nasilje u Starome Gradu mladi plemići najvjerojatnije su izvršili uvečer 22. svibnja, 23. svibnja su se pučani osvetili, 24. svibnja sazvali su skupštinu i odlučili se za ustanak, 25. svibnja pučki predstavnici s udarnom grupacijom ulaze i u Hvaru ističu svoje zahtjeve, istoga dana raspoređuje se blokadna flota, sutradan u Hvar su pristigle i preostale naoružane pučke grupacije, a 27. svibnja hvarski knez šalje izvještaj Veneciji. — Vidi i: Novak, Hvar, 47.

⁴⁷ L. Dančević, Pokreti pučana na našem Primorju početkom 16. stoljeća /po mletačkim izvještajima/, poseban otisak iz »*Pomorski zbornik* 12, 1974, 117—159 daje o naslovnoj temi brojne podatke, a u korelaciji sa hvarsko-viškim ustankom 1510—1514. godine.

inicijativom Venecije u drugoj polovini XIII st. hvarsko-gradski viši slojevi zadobili prevlast u komuni nad strukturama moćnog obalno-omiškog i lokalno-rodovskog plemstva,⁴⁸ te da Mlečani i u prvim godinama svoje nove vladavine komunom nisu znatnije intervenirali u korist patricijata-plemstva, čiju su moć i prestiž pučani tada bili ozbiljnije ugrozili. I crkveno-vjerska emancipacija dijela naselja hvarske ravnice od neposrednijeg utjecaja hvarskog kaptola postignuta je blagonaklonošću biskupa Mlečanina (Lovro Micheli) i mletačkih predstavnika u Hvaru, kojima je bio poznat utjecaj pučkih vođa među svim slojevima radnog stanovništva,⁴⁹ a također njihovo ogorčenje upereno protiv plemića i pojedinih kanonika. Pučke delegacije su neposredno u Veneciji izlagale raspoloženje puka, te često dobivale podršku u svojim nastojanjima. Bez obzira na to što pučani i njihove vođe nisu imali povjerenja u Mlečane i što je među njima bila ukorijenjena mržnja protiv tuđinskih gospodara, te su ih se željeli što prije otarasiti, prevladavalo je ipak mišljenje da je nastavak kontinuiteta mletačkog vrhovništva, zbog nemogućnosti povoljnijeg rješenja, jedina alternativa prijetućoj turskoj strahovladi.⁵⁰ Smatralo se da je za Veneciju povoljnije da u komuni vlada mir i zadovoljstvo cijelog puka, pod pučkim predstavnicima, nego vječita nesigurnost. Uglavnom, procjene su bile prema uvjetima, ali nesigurne proračune o budućnosti u predustaničko vrijeme potiskivale su brige oko priprema za borbu, te o najpogodnijim načinima za što brže razvlašćivanje plemića u njihovu središtu i osiguravanja daljih mjera za ostvarenje pučkog programa.

Masovnost ustanka i kontinuiranost sudjelovanja masa u borbi garantirala je ogorčenost pučana svih slojeva, a pogotovo jedinstvenost u odlučnosti stanovništva sela i naselja da ustraju, bez obzira na žrtve. Za borbu, brojni od njih pripremani su preko postojećeg sistema hvarsko-otočnih stražarsko-izviđničkih službi;⁵¹ sudjelovanja Hvarana i Višana u stalnim i brojnim pomorsko-stražarskim patroliranjima;⁵² službovanja u ulozi veslača i mornara-boraca na hvarskoj galiji;⁵³ te u svojim pozivima mornara, ribara i trgovaca, koji su uvijek morali biti spremni da se oružjem suprotstave eventualnim prepadnim aktivnostima turskih brodova i brodova gusara. Nadalje zbog turskih prepada,

⁴⁸ Duboković-Nadalini, *Emancipacija*, 63: »Time je i vlast na otoku dolazila dobrim dijelom u ruke sasvim novog građanskog elementa djelomice tuđeg etničkoj masi koncentriranoj na hvarskoj ravnici, koji je mjesto velike politike preferirao trgovinu i ustavnost, jer je komuna u pogledu zakonitosti predstavljala svakako korak naprijed nasuprot ostataka patrijarhalnosti ili samovolje najjačeg među plemićima ili kontinentalnog vladara.«

⁴⁹ Isto, 72—78.

⁵⁰ Isti, *Obrambene prilike na sjevernoj strani otoka Hvara XV—XVI stoljeća i Lepantska bitka, Zapisi o zavičaju* IV, 1973. 8: »Panika je bila stalna i neprekidna. Ljudi su osjećali i zbog toga vidjeli Turčina svugdje a ovaj je i bio svugdje, zaletio bi se po noći, pa onda brzo nestao, ostavljajući za sobom najčešće bijedu i očaj.«

⁵¹ Isto, 7—11, daje brojne podatke, koji potkrepljuju iznijetu tvrdnju.

⁵² Novak, *Hvar*, 81.

⁵³ L. Dančević, *Pomorske operacije u pučkom ustanku na Hvaru i Visu, Hvarski zbornik* 2, 1974. 44 navodi da je na hvarskoj galiji jedna smjena obuhvaćala 150 veslača pučana i 50—60 mornara i vojnika-pučana i plemića, pored zapovjednika i nižeg komandnog osoblja. Na str. 46 autor datira početak ustanka: »To se odrazilo prvog dana ustanka u četvrtak 25. svibnja 1510. g. kada 30 naoružanih brodova blokira dio obalnog područja otoka Hvara.«

svi sposobni u ravnici i istočnohvarskim predjelima bili su spremni i sposobni da se brane i priručnim pomagalicama. Prema već navedenim mletačkim procjenama iz 1553. g., od 7440 žitelja o. Hvara sposobnih za oružje bilo je 1400, a ako se uzme da je od svih 1200 viškootočnih žitelja moglo biti za oružje sposobno, prema istom omjeru od jedne petine, samo 240 pojedinaca, može se realno uzeti da je na području komune bilo ukupno 1640 za borbu sposobnih muškaraca.

Apstrahirajući malobrojne sposobne protivnike (plemiće i s njima povezano u gradu, te mletačke vlastodršce i njihovu svitu — najmanje oko 100 sposobnih), a ne računajući nesposobne (žensku čeljad, starce, djecu) i uzimajući okolnost nemogućnosti sudjelovanja svih sposobnih Višana u hvarsko-otočnim ustaničkim aktivnostima, ustaničko rukovodstvo moglo je u najboljem slučaju računati na oko 200 pučana sposobnih za oružanu borbu (muškarci od 16 do 60 g. starosti), te na još toliki broj (žena, djevojaka, nedoraslih mladića, vitalnijih staraca) pomagača-neboraca, a za obavljanje sporednih ustaničkih djelatnosti. U predustaničkim danima ukupan broj stanovnika samo je mogao biti približan onom iz polovine XVI st., a nikakvi podaci ili bar indicije ne upućuju da su, masovnije, pučani bliskih otoka ili pribjegllice iz turskih područja sudjelovali u ustanku i u ustaničkim aktivnostima. Već krajem svibnja 1510. g., to jest od prvih dana ustanka, po mletačkim izvorima iz središnjih naselja i sela u Hvar je pristigla grupacija od najmanje 500 do najviše 200 naoružanih ustanika, a pomorsku blokadu vršilo je 30 naoružanih pučkih brodova-lađa.⁵⁴ Ovi izvori pokazuju da je u ustanku masovno sudjelovalo pučko-težačko i drugo radno stanovništvo iz središnjih hvarskih predjela, predvođeno svojim vođama, koji su ustanak povelili i kasnije rukovodili oružanom borbom. Pučani grada Hvara i bliskih sela i zaselaka, oni s istočnohvarskih predjela (»Plame«), te brojni s o. Visa, uključili su se ubrzo i dali svoj dostojan doprinos u svim aktivnostima i u oružanoj borbi.

Nadalje, mletački izvori pokazuju da taj pokret predvodi Matij Ivanić i nekoliko njegovih suboraca istomišljenika, koji su bili stalno okruženi s oko 200 snažnih i mladih naoružanih ustanika, uvijek spremnih za borbu.⁵⁵ Ova udarna pesnica i naoružani brodovi predstavljali su stalne pokretne formacije ustaničkih efektivna, jer svi naoružani nisu mogli biti neprekidno na okupu već, baveći se i svojim zanimanjima, u slučaju potrebe u organiziranim grupacijama stupali su u predviđene akcije. Za kasnije događaje u 1514. g. izvori navode da je bilo ukupno oko 6000 naoružanih ustanika.⁵⁶ Međutim, budući da su za privilegirane i Mlečane tada svi pučani smatrani opasnim i neprija-

⁵⁴ Sanudo, n. dj., u stvari zbir podataka s raznih izvora, daje na str. 527—528, 545, 624, 694, 706, 783, 817, 819, 851 i 863 mnoge pojedinosti o svibanjskim i kasnijim zbivanjima 1510. g. na Hvaru te i brojne podatke, na osnovi kojih se izvode i zaključci.

⁵⁵ Isto, sv. XV, str. 220 u odnosu na borbu Mlečana i ustanika u predjelu »Klokun« kod Jelse 19. 09. 1512. g. U povodu tog događaja providur S. Giustinian obavještava Sinjoriju da je navodno ustanički vođa jednom izjavio i takvu drskost »da je i Otomanska kuća imala neznatniji početak /porijeklo o. p./ od njegove, te da bi se naša Sinjorija trebala smatrati počašćenom, ako bi mu udijelila takvu čast kao i knezu Vanisi /misli na poljskog kneza — o. p./«. — O ovome vidi i: Novak, Hvar, 91.

⁵⁶ Sanudo, n. dj., sv. XIX, str. 49. Izvještaj hvarskog kneza od 4. rujna 1514. g.

teljski raspoloženim, realno je pretpostavljati da su u navedenu brojku uključeni svi pripadnici hvarsko-viškog ustaničkog pokreta. Naoružanih, u tadašnjim uvjetima u manjoj mjeri sličnih vojnicima, a u većoj mjeri opskrbljenih priručnim oružjem i oruđima, moglo je biti približno prvobitnim mletačkim podacima, ali sa mnogo većim stupnjem organiziranosti nego početkom ustanka. To je i bilo dovoljno da se ostvare primarni ciljevi držanja otoka pod pučkom kontrolom, pogotovo u situaciji kada su dvije (otočna i pomorsko-blokadna) pokretne udarne grupacije bile stalno na raspolaganju ustaničkom rukovodstvu, koje je boravilo u području Vrbanj-Vrboska-Jelsa radi usmjeravanja ustanka i borbe.

Ustanički pokret imao je kolektivno rukovodstvo, sastavljeno od najutjecajnijih i najodvažnijih starješina dvorova-rodova i obitelji iz sela i lučkih naselja hvarske ravnice. Ovo uže rukovodstvo, za svog vođu i predvodnika ustanka izabralo je Matija Ivanića iz Vrbanja, nekad središta zajednice slobodnih seoskih općina i privremenog sjedišta otočnih vlasti, pa i župana. Matij Ivanić bio je istodobno i jedan od inicijatora i stvaralaca koji su potakli ubrzaniji razvitak težačko-ribarskog lučkog naselja Vrboske u pravcu intenzivnijih pomorsko-brodarskih, ribarskih i obrtničko-trgovinskih djelatnosti, a također on je bio i uporni pregalac u očuvanju i daljem razvitku tekovina borbe za emancipaciju naselja hvarske ravnice i njihovih crkava od neposrednijeg utjecaja hvarskog kaptola. Tada već šezdesetpetogodišnjak, Matij Ivanić bio je oličje uglednog pučkog predvodnika.⁵⁷ Zbog svog iskustva i upornosti u otporu privilegiranim, uzornog održavanja svog težačkog domaćinstva, vještine i organizatorskih sposobnosti u ribolovu, poduzimljivosti u brodarstvu i trgovini, nastojanja za očuvanje i dalje usavršavanje slobodarskih vrli na predaka, osobnog isticanja u čestitosti i pomaganju sumještanima, te zbog dosljednosti i dovitljivosti u pregovaranjima, a iznimne rječitosti u objašnjavanju pučkih prava i u razotkrivanju nepravde i lažne zakonitosti aristokratskog sustava u komuni, Matij Ivanić bio je cijenjen među pripadnicima svih pučkih slojeva, a za njihove neprijatelje predstavljao je najupornijeg protivnika. Bio je poštovan i među srednjim i nižim klerom, te su i njegova nastojanja, zbog razumljivih razloga, bila usmjerena da se pučki gnjev prvenstveno usmjeri protiv plemića, kako bi i u većem dijelu klera ustanički pokret imao pristaša. Te kvalitete i takav ugled nisu mogli imati pučki gradsko-hvarski predvodnici, okupljeni zimi 1509/10. g. oko kanonika Matije Lukanića čije je urotničko raspoloženje splasnulo u zbivanjima oko tzv. »Plača križa« i uslijed pojačanih mjera sigurnosti i represalija u gradu protiv istaknutijih pučana. Rukovođenje ustankom prenijeto je u predjele na sredini otoka, gdje je tada živjelo oko 5 000 ogorčenih težaka, težaka-ribara, ribara, obrtnika, brodarka i naseljsko-seoske sirotinje. Tu je bila neiscrpna baza ustanka, tu su se nalazila uporišta pučke flote i prirodno-otočna i drevna fortifikacijska uporišta (pobrđa i brda od Dola do Pitava: klanac Vratnik, prirodna utvrda Samotorac i drevni Tor), koja su se nadovezivala na

⁵⁷ N. Duboković Nadalini, O naseljima hvarske ravnice, *Zapisi o zavičaju* II, 1970, 61: »Naselje Vrboska /izvedenica od vrbe, kao i Vrbanj/ razvilo se u toku XV st. kao luka Vrbanja i drugih mjesta.« — Isti, Naš zavičaj u doba Matije Ivanića, str. 32 navodi da je Matij Ivanić vjerojatno rođen 1445. g., a da je umro oko 1525. g.

slobodna prostranstva tzv. »Plama«, od Jelse do Sućurja. Napokon, tu su živjeli najutjecajniji predvodnici-suborci Matija Ivanića i njima odan puk, solidaran sa svim slojevima potlačenog gradsko-hvarskog stanovništva i u svemu izigravanih viških pučana, težaka i ribara. Pučani i njihovi predvodnici bili su duboko uvjereni u opravdanost ustanka i ciljeva oružane borbe, ne samo iz već opisanih razloga već i na osnovi svoje brojnosti. Mlečanima i privilegiranim prkosno su izjavljivali prije i tijekom ustanka da su njihova brojnost i pravednost ciljeva za koje se bore ishodište prema kojem moraju da se kroje zakoni i urede društveni odnosi u komuni.⁵⁸

Pučani hvarske ravnice, zajedno sa svim ostalima u komuni, bili su ne samo pobuđeni svim ranije iznijetim motivima, da se podignu na oružje i upe-re ga protiv privilegiranih i njihovih zaštitnika, već i čvrsto uvjereni da samo oružanom borbom i žrtvama mogu popraviti svoj društveni položaj. Takav stav zastupali su i njihovi vođe u svojim pregovorima s mletačkim predstavnicima u Hvaru a također u Veneciji, gdje je u tom smislu početkom treće de-kade lipnja 1510. g. pučka prava i ustanak branio osobno Matij Ivanić,⁵⁹ ta-kođer kasnije u još 2—3 navrata. Znači, pučki vođe vodili su i smišljenu diplo-matsku borbu u Veneciji, nastojeći da pobiju plemićke tužbe, protuoptužbama raskrinkaju njihovu samovolju i nasilnost, onemogućuće njihove ciljeve, prikažu nepotrebnost mletačke intervencije jačom silom, te omogućuće stabiliziranje ustaničkih redova i učvršćenje postignutih uspjeha u ostvarenju svoje kontro-le na otocima.

Njih i puk u tome nisu zastrašile smrtne presude i druge izrečene svirepe kazne nad 65 pučkih vođa i najistaknutijih boraca, koje je javno objavio mle-tački generalni providur Dalmacije Sebastiano Giustinian u kolovozu 1512. g., a niti pljačke i paljevine koje su mletački vojnici i s njima pridruženi u kaz-nenoj ekspediciji izvršili početkom rujna iste godine,⁶⁰ kada su narod i ustanici prethodno evakuirali iz Vrboske, u zbjegove. Dapače, poslije nekoliko dana (19. rujna) pučki odred je u predjelu »Klokun« kod Jelse suzbio, potisnuo i natjerao u bijeg mletačku manju grupaciju, predvođenu od S. Giustiniana. Mlečani su kasnije smatrali da raspoloživom silom i kaznama, u trenutnoj situaciji, ne mogu pokoriti pučane, već to treba naknadno uraditi, jer je usta-nak na Hvaru potakao previranja u splitskoj, šibenskoj i drugim komunama. To je omogućilo pučanima da zadrže svoju kontrolu nad otocima još pune

⁵⁸ Sanudo, n. dj., sv. XV, str. 151—153. Izvještaj od 27. 08. 1512. g. generalnog providura Dalmacije S. Giustiniana za Sinjoriju, u kojem navodi da su mu pučki vođe, koje su oko grada Hvara čekale brojne grupacije naoružanih ustanika, 24. ko-lovoza izjavili »kako njih štiti brojnost a ne zakon /eos defendat numerus non is/«.

⁵⁹ Isto, knj. VI, str. 694, zapisano je da je 24. lipnja 1510. g. u Veneciji plemiće zastupao Marin Hektorović, a pučane neki Matij. U sličnim ulogama on Matija spo-minje još u dva navrata. — G. Novak, Hvar..., n. dj., upozorava da je to bio Matij Ivanić.

⁶⁰ Novak, Hvar, 87—89 daje spisak osuđenih i navodi izrečene kazne; Sanudo, n. dj., knj. VI, sv. XIV, str. 26 navodi da je u Vrboskoj opljačkano 4000 do 5000 barila slanah srdjela i skuša, te mnogo usoljenog mesa, sira, ulja, smokava, platna i drugih stvari u mjeri da bi se moglo opskrbiti 6 galija; sv. XV, st. 220 po Izvje-štaju S. Giustiniana od 20. 09. 1512. g. navedeno je da je u Vrboskoj od ukupno oko 90 kuća (sve od suhozida, osim dvije) spaljeno samo 10, od kojih i one Matija Ivanića i Jakova Blaškovića, te i vrbovačkog svećenika — ali nenamjerno, jer ju je plamen uništio.

dvije godine, ne oklijevajući da u eksploziji svog ogorčenja primjenjuju i mjere svoje osvetničke pravde. Naravno da su već od početka ustanka obustavili davanja ranije naturenih im obaveza iz plodoroda, a i sve mjere bile su usmjerene k uvođenju novih odnosa. Međutim, plemići koji su se u Hvar vratili na inicijativu Mlečana težili su da obnove svoja prava. Uviđajući da taktiziranje prema plemićima i njihovim zaštitnicima onemogućava ostvarenje pučkog programa, pučani su 6. kolovoza 1514. g. u masovnom jurišu (Mlečani tvrde da je ukupno bilo oko 6000 naoružanih ustanika) zauzeli sva utvrđenja u gradu Hvaru i sasjekli 24 plemića. Naknadno upućena snažna mletačka kaznena vojno-pomorska ekspedicija (15 galijskih, te više od 1500 vojnika), prethodno potopivši ribarske lađe u hvarsko-viškim lučkim naseljima i uvalama i pučke naoružane brodove, do 3. rujna 1514. g. skršila je u krvi uporan i ogorčen otpor ustanika na pobrdima i brdima iznad hvarske ravnice. Podaci o ovim borbama i broju žrtava ne postoje, već legende među potomcima ustanika. Ali, poznato je da su pohvatane pučke predvodnike Mlečani osudili: 20 njih vješanjem na lantinama glavne galijske, u Hvaru; šestoricu odsijecanjem ruku i vađenjem jednog oka; četvoricu vađenjem jednog oka, a dvojicu na izgon s područja pod svojom vlašću. Među obješenima, dvojica su bila svećenici. Matij Ivanić uspio se, s grupom saboraca, prebaciti u podbiokovsko-neretvanske predjele, tada pod turskom vlašću, odakle je usmjeravao nastavak pučkog otpora sve do svoje smrti (najvjerojatnije 1525. g.), a naknadno su to uradili njegovi potomci i surborci, da bi ih u pokoljenjima slijedili i potomci potomaka.⁶¹

Iz užeg kruga predvodnika ustanka, hvarsko-viško stanovništvo sačuvalo je u legendama i tradicijama uspomenu na svijetao lik Matija Ivanića i općenito divljenje prema njegovim suborcima-ustanicima. Povjesničari su dali samo onoliko podataka o suradnicima vođe ustanka koliko je to bilo moguće prema mletačkim izvorima pisane građe. Međutim, treba naglasiti da je Matij Ivanić bio vođa uz suglasnost i najprisniju suradnju i brojnih drugih pučkih predvodnika, sigurno mlađih i po odlučnostima svojim vođi dorašlih, iz lučkih naselja i sela na hvarskim i viškim područjima. I oni, bez obzira na redosljed njihovih imena u objavljenoj Giustinianovoj presudi (1. Matij Ivanić, 2. Jakov Blašković, 3. Ivan Surella, 4. Antun Šantić...) ili njihovu funkciju u ustaničkom pokretu (npr. 32. Ivan Zovinić..., odn. 65. Cvitan Zlatorgović), poznati i priznati su bili među pučanima zbog svojih pozitivnih osobnih kvaliteta i znatnog doprinosa u pripremanju i razbuktavanju ustanka i oružane borbe. Baš zbog toga što su predvodnici bili i stvaraoci u djelatnostima (težačke, ribarske, brodarsko-pomorske, obrtničke, radno-najamne, i drugih) gdje su bili potrebni poduzimljivost i mukotrpan rad, uz obilje znoja cijelo radno stanovništvo ih je slijedilo u borbi za ostvarenje boljih uvjeta života i rada, odn. za socijalni progres. Ovdje je bespredmetno nagađati kako bi se predvodnici vladali u slučaju realiziranja zamišljenog programa pučke borbe. Jer, to bi bile samo pretpostavke istog karaktera kao i one da bi u odgovarajućim

⁶¹ Novak, Hvar 92—93 o zbivanjima u Hvaru, porazu ustanika i o izvršenim kaznama nad pučkim vođama. Na str. 95—102 u poglavlju »Borba se nastavlja« odn. podnaslov »Matija Ivanić rukovodi iz Krajine« i dalje objašnjava se kontinuitet otpora do kraja 16. stoljeća (odn. i do 1673. g.). — M. Nikolanci, Tri nova dokumenta o hvarskom pučkom ustanku 1510—1514, *Hvarski zbornik* 2, 1974, 80 navodi da su 15 prognanih i izbjeglih ustanika Turci pohvatali i prodali kao roblje, a o čemu je 1515. obaviješten i mletački dužd.

uvjetima XVI st. slobodarski pučani bili kadri da obuzdaju negativne ambicije pojedinaca, ukoliko im omoguće svest, opet u hvarsko-gradskom ambijentu, jer druga naselja tada još nisu bila pogodna za novo upravno središte. Također, nelogično je pretpostavljati da je hvarska komuna i kad bi bila oslobođena od mletačke vlasti, mogla postati slobodna i autonomna kao Dubrovačka Republika. Uvjeti su bili različiti. Ali, treba naglasiti da su se pučani svjesno upustili i u borbu protiv mletačko-tuđinske sile i vlasti, jer im je konačno takva borba bila i nametnuta. Znači, borba pučana u biti socijalno-revolucionarnog karaktera, imala je istodobno i oslobodilačke težnje etnički svjesnog puka hvarske komune, koji je prezirao tuđinske osvajače i svojim žrtvama u borbi protiv njih dao svoj doprinos ciljevima, mada dugoročnim, oslobođenja jadranskih obala i otoka od tuđinskog jarma. Međutim, ovdje je još važno naglasiti zašto su ustanak i borba bili općepučkog karaktera, iako je povijesna činjenica da je radno stanovništvo iz sela i naselja hvarske ravnice, tj. težačko i težačko-ribarsko, dalo najmasovniji i najveći doprinos.

Već je naglašena slojevitost puka i upozoreno je na nezadovoljstvo svih pučkih slojeva tadašnjim stanjem u komuni. Mletački izvori i privilegirana aristokracija u Hvaru sve pučane su smatrali za ustanike, iako su tvrdili da okosnicu svega čini grupa pučkih vođa i njihova udarna pesnica od oko 200 naoružanih i uvijek za borbu spremnih ljudi iz hvarske ravnice. Ali, činjenice upućuju da je u ustaničkom pokretu bilo dosta obrazovanih pojedinaca iz redova klera i namještenika komune, poduzimljivih organizatora proizvodnje, obrtnika-samostalaca, pomoraca-brodara, a također gradskih pučana najnižeg reda slojevitosti. Ovdje se mora naglasiti da su brojni od njih bili neposredni sudionici ustanka i borbe, što dokazuje primjerice sastav ustaničke flote (brodovi, te ribarske lađe, s vlasnicima i posadama), odn. i usmjerivači tijekom ustaničkog pokreta i borbe, a na što upućuje nužnost pismenosti i naobrazbe da bi se pobijale plemićke smicalice i vodila živa propagandna i takoreći diplomatska aktivnost u Veneciji. Presude pokazuju da su bila osuđena dva svećenika, a kasnije i obješena. Jelšanski župnik Ivan Zovinić, ujedno kanonik hvarskog kaptola, porijeklom pučanin, koji je bio osuđen u kolovozu 1512. g., a zbog sudjelovanja u oružanom prepadu na grad Hvar u svibnju 1510. g. i obješen (u rujnu 1514. g.), bio je i ustrajao među ustaničkim predvodnicima,⁶² te kao obrazovan i među vjernicima-pučanima utjecajan, sigurno je za života vrijedio kao jedan od usmjerivača pokreta i bio od velike koristi ustaničkom rukovodstvu. Sličnih njemu, u odnosu na obrazovanje, bilo je više, jer je već navedeno da je još jedan svećenik obješen. U situaciji kakva je ustankom stvorena, nisu mogli a niti su htjeli zaostati u svom doprinosu i pojedini namještenici komune, porijeklom pučani. U kući zapovjednika — admirala hvarske luke Nikole Bevilaquae okupljali su se na tajne sastanke brojni predstavnici gradskih i pučana sela i naselja. Admiralov sin Toma, jedan od brojnih njemu sličnih, bio je agilni aktivist usmjeravanja gradsko-pučkog otpora. Konačno, a bez obzira na veljačka zbivanja 1510. g. u Hvaru, kanonik Matija Lukanić sve do svoje tragične smrti (16. II 1510) smatran je organizatorom i idejnim usmjerivačem svih potajnih djelatnosti oko priprema ustanka. Nedostaju podaci o viškim predvodnicima, kao i uopće o pojednostima pučkih previranja na o. Visu i sudjelovanju Višana u hvarskim zbi-

⁶² Isto, 81.

vanjima, već se sa sigurnošću pretpostavlja njihovo sudjelovanje, posebno u sastavima pučke flote. No, općenito u odnosu na ustanički pokret i tijekom borbi, iz navedenih djelomičnih podataka mora se zaključiti da ustanak ima općepučki karakter, jer su sudjelovanje i doprinos potjecali iz svih pučkih slojeva.

Razlozi ugašenja ustaničkog pokreta i poraza ustaničke vojske, bez obzira na to što su uvjetovani raznovrsnim okolnostima, ne ulaze u sklop predmetne tematike.

U odnosu na planiranje zamisli i ostvarenja, te na program pučkog ustaničkog rukovodstva,⁶³ ovdje se samo naglašava da su u ovom radu iznijeti najvažniji poticaji i pobude bili ono što su pučani željeli ostvariti: pravo na odlučivanje, uspostavljanje pučko-predstavničkih organa vlasti, ukidanje privilegija i uvođenje pravne jednakosti, pravednost u raspodjeli dobiti i bogatstva komune, jednakost obaveza i nameta, ukidanje kolonatsko-vlasničkih odnosa, prosperitet naselja, a u perspektivi i oslobađanje od vrhovne vlasti tuđina.

Učeni dominikanac Vinko Pribojević, porijeklom hvarsko-gradski pučanin, u svom poznatom govoru na skupu u Hvaru 1525. g. javno je upozorio da bi »... narod u prostoru između Staroga Grada i Jelse mnogo bolje živio kad bi ta polja bila njegova, i kad se ne bi veći dio plodova odnosio u Hvar, gospodarima zemljišta, plemićima«. Nadalje, socijalne pobude i slobodarske težnje već tada je ocijenio rečenicom: »Iako ste u nastojanju pojedinaca, da steknu jednak dio u upravi naše republike (misli komune — primjedba je G. Novaka) zapadali često u različite sukobe, prema neprijatelju uvijek ste pokazivali muževnu i odlučnu hrabrost, jer se čini, da je običaj svih Hvarana (misli na sve pripadnike hvarsko-viške komune — o. p.), i plemića i pučana i seljaka, da vole junački podnijeti smrt, nego okusiti čak i najmanje nasilje ropstva.«⁶⁴

KONTINUITET OTPORA I BORBE

Pučani su nastavili otpor komunalnoj aristokraciji, te očuvali ranija i proširili svoja prava i utjecaje, sve do rasula Mletačke Republike (1797) i tijekom kratkotrajne (1797—1805) vladavine Austrije. Pod Francuzima (1805—13) razvlašćeni su plemići, ukinuto Veliko vijeće i Pučka skupština, te su u sklopu novog upravno-administrativnog uređenja obrazovane autonomne općine (Komiža, Vis, Hvar, Stari Grad, Vrboska, Jelsa, Sućuraj), s lokalnim općinskim upravama. Slično uređenje bilo je ponovo pod Austrijom i Austro-Ugarskom (1805—1918) i prvom talijanskom okupacijom (1918—22), u kom periodu su se obitelji razvlaštenih povezale s bogatijima pučkim u općinskim središtima, a uz zadržavanje zemljo vlasničko-kolonatskih prihoda i stjecanje

⁶³ A. Gabelić, Socijalni program i društveno-politički karakter pučkog ustanka Matija Ivanića — u ovom zborniku.

⁶⁴ *Oratio fratris Vincentii Priboevii, De origine successibusque Slavorum*, JAZU, Zagreb 1951. (V. Pribojević, O podrijetlu i zgodama Slavena, — uvod i bilješke napisao i tekst za štampu priredio G. Novak, a prijevod i kazalo imena sastavio V. Gortan, Zagreb 1951). — Navedene citate u ovom djelu daje i Novak, Hvar, 150—151.

novih bogatstava sudjelovanjem u pomorstvu i trgovini, stvorile nove utjecajne prednosti i sve više se odvajale od ostalog radnog stanovništva, suprotstavljanoj njima u udruženom upornom otporu. U jugoslavenskoj državi (1922—41), usprkos ukidanju težačko-kolonatskih obaveza i mučnom procesu kojim su obrađivači postali i vlasnici zemljišta, radno stanovništvo u cjelini bilo je prinuđeno da primjenjuje nove oblike borbe za svoja socijalna, ekonomska i politička prava protiv gramžljivosti građansko-buržujjskih slojeva i njihove ideologije. U ovoj borbi prednjačili su komunisti, pripadnici svih radnih slojeva iz općinskih središta i sela, u kojima su organizirano djelovali, pripremajući javno i tajno otopno stanovništvo za njegovo sudjelovanje u nastupajućim sudbonosnim zbivanjima.

U NOR-u 1941—45. g., odn. u borbama za nacionalno oslobođenje i korjenu promjenu socijalno-društvenih odnosa, stanovništvo o. Hvara i viškog otočnog područja,⁶⁵ osloncem na sve pozitivne vrijednosti i vrline borbenog i slobodarskog tradicionalizma i novostečena iskustva revolucionarnog karaktera, a predvođeno organizacijama KPJ i organima narodne vlasti, ostvarilo je osnovne ciljeve nekadanjeg pučkog ustanka pod vodstvom Matija Ivanića, dajući ujedno svoj puni doprinos ostvarenju ratnog plana i programa općejugoslavenskog NOP-a.

S u m m a r y

THE MOTIVES OF THE 1510—1514 COMMONERS' REVOLT ON THE ISLANDS OF HVAR AND VIS

The centuries long struggle for the preservation of Croatian independence on land and sea made the population of the islands of Vis and Hvar into valiant seamen and good fighters. They were also used to hard work, labouring in their meagre fields and catching fish. All these virtues were needed in the struggle to defend their property and personal freedom against the greed of the local rulers and the Omiš nobility. This situation remained very much the same in the Hvar commune (1278) the centre of which was the town of Hvar. Backed by Venice the Hvar aristocracy gradually succeeded in limiting the established rights of the commoners and in introducing hired labour relations. While their wealth increased at the expense of the commoners, the representatives of the latter in the Commoners' Assembly were not able to oppose ef-

---

⁶⁵ V. Huljić, Otok Vis 1918—1945. na 483 stranice otkucanog teksta i 50 stranica napomena (objedinjene: magistarska teza, iz 1964. g. a za zbivanja na o. Visu između dva svjetska rata; te doktorska disertacija, obranjena 1969. g., a za zbivanja u NOR-u) objašnjen je razvitak revolucionarnog radničkog i naprednog pokreta između dva svjetska rata (str. 1—117) i uloga i značenje o. Visa u NOR-u (str. 117—449, te ostali izvori i brojni prilozi). Djelo još nije objavljeno u cjelini. Na osnovi njega pojedine su teme prerađene i prilagođene za potrebe raznih izdavača.

fectively the autocracy of the Great council, which consisted of representatives of the nobility.

The continued opposition and growing discontent of the commoners with aristocratic rule turned into organized form of mass rebellion at the beginning of the 16th century. The commoners' revolt was inspired by humanist ideas and incited by the unjust social relations, the unequal division of resources and income, lack of participation in decision-making, the seizure of the most fertile land through a system of grants, the bypassing of the decisions of the Commoners' Assembly, the greed of the aristocracy and parts of the clergy, the prosperity of the town of Hvar at the expense of the villages and smaller harbours, the numerous discriminatory acts in a variety of cases, the excessive taxes and other obligations, and the violence and wilfulness of the privileged classes. Explaining all these motives, the author substantiates them with data which show the state of affairs in the commune immediately before the revolt. The privileged classes numbered 250 persons as opposed to 8 400 commoners divided into three economic groups (the most prosperous group consisted of about 1 400 people, the middle group of about 6 000 and lastly 1 400 poor), in other words a ratio of 3%:97%. This is a clear indication that for most commoners socio-economic reasons were decisive in entering the fight for a change in the political and social relations of the commune.

The author presents essential data on the preparations of the revolt, explaining the place and role of the leaders and stating the goals and character and programme of the 1510—1514 commoners' revolt. He ends his paper by showing the continuity of the commoners' struggle for their rights, which culminated in the contribution of their fellow-countrymen during the People's Liberation War of 1941—1945.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU — INSTITUT ZA HRVATSKU POVIJEST

INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
ИНСТИТУТ ХОРВАТСКОЙ ИСТОРИИ

RADOVI

10

ZAGREB

1977

UREDNIČKI ODBOR

Ljubo BOBAN, Ljubiša DOKLESTIĆ, Josip ADAMČEK, Hrvoje MATKOVIĆ

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

JOSIP ADAMČEK

UREDNIK

NIKŠA STANČIĆ

Radovi 10

Izdavač

**Sveučilište u Zagrebu
Centar za povijesne znanosti
Odjel za hrvatsku povijest
Zagreb, Krčka 1.**

Za izdavača

dr Josip Adamček

Prijevod

dr Vera Andrassy (engleski)

dr Blanka Jakić (njemački)

Nada Cekić (ruski)

dr Vlasta Vince (slovenski)

Lektor i korektor

Branko Erdeljac

